

Tonåringar om tobak

– vanor, kunskaper och attityder

Maria Nilsson

Tonåringar om tobak

– vanor, kunskaper och attityder

Maria Nilsson

© STATENS FOLKHÄLSOINSTITUT R 2005:32

ISSN: 1651-8624

ISBN: 91-7257-369-4

FÖRFATTARE: MARIA NILSSON

OMSLAGSFOTO: TORE HÄGGSTRÖM/NORRLANDIA

FOTO INLAGA: S.8 JOHAN WEDENSTRÖM/PIX GALLERY, S.12 CALLE BREDBERG/NORRLANDIA,
S.16 TORE HÄGGSTRÖM/NORRLANDIA, S.20 ULF SJÖSTEDT/PIX GALLERY, S.24 HÅKAN BERG/PIX GALLERY,
S.27 PETER CLAESSON/PIX GALLERY, SID 35 JÖRGEN PÅLSSON/NORRLANDIA, SID 36 HÅKAN BERG/PIX GALLERY,
S.39 PRISMA/NORDIC PHOTOS, S.41 GUNILLA LUNDSTRÖM/MIRA, S.49 TOMMY OLOFSSON/MIRA

GRAFISK PRODUKTION: AB TYPOFORM

TRYCK: EDITA, STOCKHOLM 2005

Innehåll

Förord	6
Inledning	7
Ungdomars tobaksvanor behöver studeras	7
Definition av begrepp	7
Studien i korthet	8
Ungas rökning minskar	11
Rökvanor bland unga	11
<i>En kort jämförelse med tre andra studier</i>	12
Unga tar första cigaretten tidigt	13
Rökarna röker mindre	14
Rökning – i går och i morgon	14
Hälften av rökarna vill sluta	15
Mer än hälften har försökt	15
Hälsoriskerna är en viktig anledning	15
Hur ser då snusvanorna ut?	18
Snusarna något äldre vid debut	19
Färre snusare vill sluta	19
Priset på snus ett skäl för att sluta	19
Blandbruket är begränsat	21
Pojkar och flickor lika stora tobakskonsumenter	22
Tobaksbrukande respektive tobaksfria ungdomars liv	23
Fler tobaksbrukare på yrkesförberedande program	23
<i>Snusarnas studieval</i>	23
Vanligare att barn till ensamstående röker	24
<i>... gäller ej snusarna</i>	24
Det finns samband mellan låg socioekonomi och rökning	25
<i>... också bland snusarna</i>	25
Rökarna mår sämre	25
<i>Snusarna har mer ont i ryggen</i>	26
Rökarna går oftare på disko, fest med mera	26
<i>... liksom snusarna</i>	26
<i>Jämförelse med en europeisk studie 2002</i>	26
Rökarna spenderar mer pengar	27
<i>... liksom snusarna</i>	27
Mindre än hälften utsatta för passiv rökning	28
Faktakunskaper	29
Brister i ungas kunskap om rökning	29
Vad tycker ungdomarna om tobaksbrukare?	31
Rökare beskrivs mer negativt	31
<i>... liksom snusare</i>	31

Rökarna har en mer negativ självbild	32
Inställning till lagar, förordningar med mera	33
Ungdomar positiva till lagstiftning	33
<i>Jämförelse av inställningen de tre undersökningsåren</i>	34
Föräldrarnas ansvar är stort	35
Tobaksbrukare i familjen ökar antalet tobaksbrukande barn	35
<i>Det är vanligare att föräldrarna vet att barnet snusar</i>	36
Ungdomarna vill att föräldrarna ska bry sig	37
De flesta föräldrarna försöker få barnen att inte röka	38
Kamraterna har betydelse	39
Tobaksbrukare hade tobaksbrukande kamrater	39
Skolan ska vara ett rökfritt område	40
Det röks på landets skolgårdar	40
<i>Allt fler unga rökare röker på skolgården</i>	40
<i>Rökning utanför, men i direkt anslutning till, skolgården</i>	40
Alla känner inte till skolans regler om tobak	41
Vuxna brister i uppföljningen av ungas rökning	42
Många vuxna röker på skolans område	42
Reklam och indirekt marknadsföring	43
Marlboro röks av flest unga	43
<i>Lågprismärken oroar</i>	43
General är vanligaste märket	43
Intryck av indirekt marknadsföring svagare, men kan anas	44
Tobaksindustrin har låg status bland ungdomar	45
Sammanfattande slutsatser och diskussion	46
Föräldrarna kan – och ska – påverka sina barn	46
Skolan har en viktig roll	46
Fortsatt tobaksförebyggande arbete	47
Ökade insatser mot snuset – och mer forskning	47
Stöd till utsatta ungdomar	48
Rökfria miljöer	48
Ökad kunskap om tobak	48
Lagstiftning och samhällets attityd	49
Metod	50
Postenkät jämfört med skolenkät	50
<i>Fördelar</i>	50
<i>Nackdelar</i>	50
Val av målgrupp/åldersgrupp	51
Urval	51
Bortfall – partiellt och objekt	51
Tillförlitlighet	52
<i>Felmarginalens storlek för olika urvalsstorlekar och olika procentfördelningar</i>	52
<i>Informationsbrevens formuleringar har förändrats</i>	53

Undersökningens genomförande	53
Hänvisningar	54
Referenser	56
Bilagor	57

Förord

Trots den under senare år positiva utvecklingen med allt färre tobaksbrukare – ett resultat både av att fler har slutat med tobak och att färre nu börjar – är tobaksbruket fortfarande vårt största enskilda folkhälsoproblem. Många oroas särskilt av barns och ungdomars tobaksvanor. Trots ett ökat medvetande om tobakens skadlighet, börjar fortfarande mer än 20 000 ungdomar varje år med tobak. Tobaksbruket – rökningen och snusningen – är samtidigt en vana som man lär sig (den är inte medfödd) och som leder till ett starkt långvarigt beroende. Detta faktum innebär samtidigt att det är möjligt att sätta in motkrafter för att minska tobaksbruket; att förebyggande arbete kan löna sig. Men för att kunna påverka krävs att vi vuxna har kunskaper. Det gäller att förstå de processer som får barn och ungdomar att börja röka eller snusa. Barns och ungdomars inställning formas av många olika inflytanden, till exempel föräldrar, syskon, kamrater och andra förebilder likaväl som skolor, reklam, rökfria kaféer och överhuvudtaget samhällsklimatet kring tobaken. Ju fler av dessa faktorer som verkar i hälsofrämjande riktning, desto större är möjligheten till en tobaksfri uppväxt.

Socialstyrelsens byrå för hälsoupplýsning gav redan 1987 docenten Ulla Marklund, då vid institutionen för pedagogik i Göteborg, uppdraget att göra en undersökning om ungdomar och tobak. Folkhälsoinstitutet upprepade studien 1994. Under år 2003 uppdrog Statens folkhälsoinstitut till Maria Nilsson, Umeå universitet, att som ett led i det nationella tobaksuppdraget genomföra en utvidgad studie av de båda tidigare. Maria Nilsson är verksam vid Institutionen för folkhälsa och klinisk medicin, enheten för epidemiologi och folkhälsovetenskap. Syftet har varit att i jämförelse med de bägge tidigare studierna visa vilka tobaksvanor dagens ungdomar har, men även kartlägga hur deras kunskaper och attityder till cigaretter och snus ser ut. Resultatet bekräftar tyvärr att det fortfarande finns mycket kvar att göra innan ”tobaksepidemin” har slagits tillbaka och sjunkit till den nivå som riksdagen fattat beslut om. I samband med att riksdagen år 2003 beslutade om de övergripande målen för folkhälsoarbetet antogs flera delmål för arbetet med att minska tobaksbruket. Ett av målen handlar till exempel om en halvering till år 2014 av antalet ungdomar som börjar röka eller snusa.

Den här skriften vänder sig till dig som på olika sätt kommer i kontakt med unga människor. Du kanske är lärare, fritidsledare, skolpolitiker eller en annan viktig beslutsfattare. Då är det bra att känna till så mycket som möjligt om tobakens roll i tonåringarnas tillvaro. I den rapport som här presenteras ges en bred bild av ungdomar och tobak. Vi hoppas att skriften ska stimulera till samtal och diskussioner om hur arbetet med att hejda rökningen och snusningen bland barn och ungdomar kan bli än mer effektivt.

MARGARETHA HAGLUND
CHEF FÖR NATIONELLA TOBAKSUPPDRAGET
STATENS FOLKHÄLSOINSTITUT

Inledning

Denna rapport är skriven på uppdrag av Statens folkhälsoinstitut och bygger på tre enkätstudier om ungdomars vanor, kunskaper och attityder till tobak, gjorda 1987, 1994 och 2003.

Syftet är att sammanställa och presentera resultat, utveckling och förändringar på ett populärvetenskapligt sätt, med tyngdpunkt på de två senaste studierna.

Först följer därför ungdomarnas svar 2003, sammanfattade i punktform och jämförda med svaren 1994 och i viss mån 1987. Sedan redovisas enkätstudiens frågor mer i detalj, med resultat och kommentarer. Därefter följer avslutande slutsatser och diskussion. I slutet finns ett metodavsnitt. Sist finns bilagor med bland annat tabeller innehållande mer detaljerad data.

De olika citaten är hämtade ur enkäterna och e-postkorrespondens i samband med studiens genomförande samt ur intervjuer med tonåringar kring tobak. Citaten är valda för att illustrera innehållet i olika delar av rapporten.

Ungdomars tobaksvanor behöver studeras

Tobaksbruket är ett av de allvarligaste hoten mot folkhälsan. Det är därför angeläget att följa ungdomars tobaksvanor och hur de förändras. Det behövs också ökad förståelse för vad som påverkar ungas vanor och attityder till tobak samt mer kunskap om hur man kan utveckla bra metoder för det förebyggande arbetet.

1987 genomfördes en nationell enkätundersökning om ungdom och tobak vid Socialstyrelsens byrå för hälsoupplýsning (Marklund, 1989). Studien skulle ge ökad kunskap för särskilda insatser mot tobak, med ungdomar som målgrupp.

1994 genomförde Folkhälsoinstitutet en uppföljande undersökning (Marklund & Törnell, 1996), med tillägg av nya frågor. Denna studie skulle, förutom att visa ungdomars tobaksanvändning, också ge svar på hur ungdomar såg på tobak, vilka faktorer som kunde ha betydelse för att man började använda tobak, ungdomars bild av reklam och vilka åtgärder som skulle kunna försvåra tobaksanvändningen.

Studien har sedan upprepats ännu en gång, med datainsamling hösten/vintern 2003, för att beskriva nuläget och eventuell förändring sedan 1994 och i vissa fall sedan 1987.

För alla tre studierna har gjorts ett slumpmässigt riksrepresentativt urval av 4 500 ungdomar i åldrarna 13, 15 och 17 år.

Definition av begrepp

Följande begrepp används i rapporten:

- Med *rökare* menas både de som röker ofta/dagligen och de som röker ibland/tillfälligt.
- Med *dagligrökare* menas de som röker varje dag.
- Med *icke-rökare* menas de som aldrig har rökt eller har slutat att röka.
- Med *snusare* menas både de som snusar ofta/dagligen och de som snusar ibland/tillfälligt.
- Med *icke-snusare* menas de som aldrig har snusat eller har slutat att snusa.
- Med *blandbrukare* menas de som både röker och snusar.
- Med *tobaksbrukare* menas alla som använder tobak, det vill säga röker och/eller snusar.

Studien i korthet

Här följer en **sammanfattning** av de viktigaste resultaten från den senaste studien:

Tobaksbrukets utbredning

- Allt färre ungdomar röker. Rökningen har minskat bland både pojkar och flickor.
- Hälften av ungdomarna har aldrig provat att röka. Nästan tre fjärdedelar har aldrig provat att snusa, vilket är fler än tidigare.
- För första gången ses en statistiskt säkerställd nedgång av flickornas rökning.
- Andelen snusare ligger på en relativt konstant nivå. Snusarna är i huvudsak pojkar.
- Flickor röker, som tidigare, mer än pojkar och är i större utsträckning dagligrökare. Totalt sett är dock pojkarna lika stora tobakskonsumenter som flickorna, på grund av pojkarnas större bruk av snus. I den totala gruppen tobaksbrukare är fördelningen jämn mellan pojkar och flickor – 13 respektive 12 procent.
- Bland rökarna har fler än tidigare en etablerad rökvana sedan minst ett par år.
- De som röker dagligen röker färre cigaretter per dag. Andelen ungdomar som röker mycket har minskat betydligt, och sedan 1987 närmast halverats.
- Av de 17-åringar som röker började närmare 20 procent vid 13 års ålder eller tidigare.
- Av dem som provat snus har de flesta gjort det innan de lämnar grundskolan. Av 17-åringar som provat snus gjorde den största delen det första gången i 14–15-årsåldern.
- Närmare hälften av rökarna säger att de vill sluta röka, ännu fler har försökt. De fyra tyngst vägande skälen för att sluta röka är hälsoriskerna, priset, att det luktar illa samt att pappa och mamma inte vill att man röker.
- Färre snusare än rökare vill sluta med tobaksbruket. De fyra tyngst vägande skälen för att sluta snusa är priset, skadlighet, att pojk-/flickvän inte vill att man snusar samt att pappa och mamma inte vill det.

Sociala och socioekonomiska faktorer

- Unga tobakskonsumenter går i större utsträckning på gymnasieskolans yrkesförberedande program.
- Det finns indikationer på ett samband mellan lägre socioekonomisk tillhörighet för familjen och en högre andel barn som röker eller snusar.
- Unga tobaksbrukare har i högre utsträckning en mer negativ bild av sin framtid och sina villkor på arbetsmarknaden.
- Det finns ingen skillnad mellan andelen rökande och snusande ungdomar som är födda i Sverige jämfört med dem som är födda utomlands eller har föräldrar som är födda utomlands.

Fysiska och/eller psykiska symptom

- En större andel av rökarna – och i synnerhet rökande flickor – upplever oftare symptom som huvudvärk, nedstämdhet, magont, hosta, ryggsbesvär och att man känner sig spänd, nervös eller orolig.
- Det finns ingen stor skillnad mellan snusare och icke-snusare för dessa symptom, utom på en punkt: Snusare har oftare ont i ryggen jämfört med icke-snusare.

Fritidssysselsättningar

- Både rökande och snusande ungdomar träffar kompisar i betydligt större utsträckning än tobaksfria ungdomar. En större andel av tobakskonsumenterna uppger också att deras föräldrar mindre ofta vet var de tillbringar sina helgkvällar.
- Rökande ungdomar går även mycket oftare på disko, club, fest, kafé eller liknande.

Ekonomi

- Tobaksbrukande ungdomar spenderar regelbundet mer pengar, samtidigt som de oftare än tobaksfria upplever att de tvingas avstå aktiviteter, exempelvis bio, konsert eller idrottsevenemang, för att de inte har råd.

Kunskap och attityder

- Ungdomarna har vissa brister i kunskaperna om tobak, till exempel om hur många rökare som faktiskt dör på grund av rökning och om styrkan på nikotinberoendet.
- En majoritet av ungdomarna vill ha mer undervisning om tobak i skolan.

Attityder till unga tobaksbrukare och självskattning

- Ungdomarnas egen bild av den unga tobaksbrukande människan innehåller mer negativa egenskaper, till exempel dålig i skolan och trotsig, medan tobaksfria ungdomar beskrivs med mer positivt laddade begrepp som duktig i idrott, självständig och klok.
- Även vid självskattningar har tobakskonsumenter en negativare självbild än tobaksfria.

Inställning till lagar och regler

- En majoritet av ungdomarna är positiva till restriktioner och åtgärder som förhindrar eller försvårar tobaksbruk, till exempel åldersgräns, rökförbud på kaféer och restauranger samt prishöjningar.

Föräldrarnas ansvar

- I 2003 års studie uttrycker ungdomarna mer än tidigare att föräldrarna ska agera för att påverka sina barns tobaksbruk. Föräldrarna ska till exempel försöka förhindra rökning – men också föregå med gott exempel.
- En majoritet av ungdomarna tror att föräldrarna skulle ingripa om de provade att röka eller snusa. Mer än tre fjärdedelar av de rökande ungdomarna säger att deras föräldrar försöker få dem att sluta. Snusarnas föräldrar ingriper i lägre utsträckning.

Tobak i skolmiljön

- Rökförbudet på landets skolgårdar efterlevs dåligt. Av samtliga uppger 83 procent att det röks på skolgården – inom gymnasieskolan hela 93 procent. Mer än fyra femtedelar av dem som röker under skoltid säger att de röker på skolgården. Det framstår som om tillsynen av lagen inte fungerar bättre än den gjorde 1994.
- Drygt 20 procent uppger att de vuxna på skolan inte ingriper om elever röker på skolgården – inom gymnasieskolan uppges andelen vuxna som inte agerar vara 40 procent.
- Mer än 50 procent av alla ungdomar säger att vuxna röker på deras skolområde.
- Mer än 25 procent av ungdomarna är fel- eller oinformerade om vilka tobaksregler som gäller på skolan.

Ungas rökning minskar

TRENDEN HAR VÄNT – RÖKNINGENS MINSKNING ÄR TYDLIG,
MEDAN SNUSNINGEN LIGGER PÅ EN RELATIVT KONSTANT NIVÅ!

”Det har aldrig varit en grej för mig att röka, det är inte så många som gör det längre. Tycker att det verkar vara utdöende ... finns betydligt intressantare sätt att uttrycka sig på. Jag tycker det verkar vara många som tänker så ...”

(Flicka, 17 år)

Här presenteras först resultaten kring ungdomars rökvanor, därefter resultaten som gäller snusvanor.

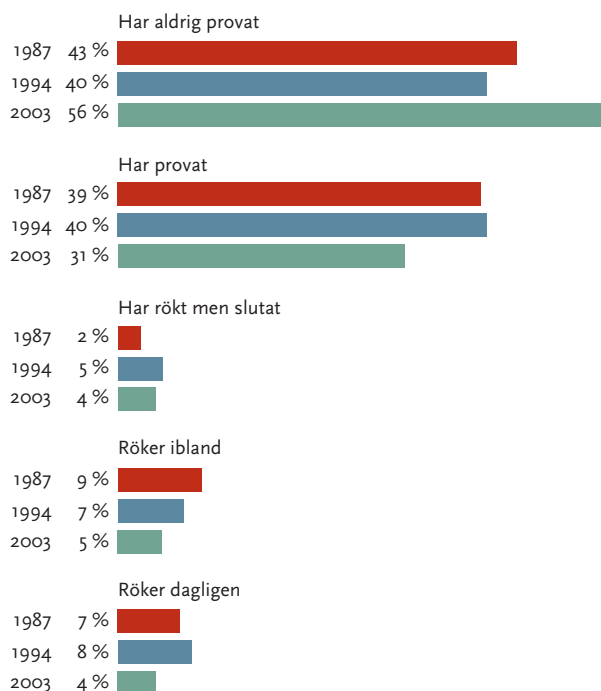
Rökvanor bland unga

Rökningen bland unga hade minskat sedan förra studien. Färre ungdomar rökte 2003 jämfört med både 1987 och 1994. Nedgången gällde både pojkar och flickor och är statistiskt säkerställd.

Andelen ungdomar som aldrig provat att röka hade också ökat. Mönstret finns i alla åldersgrupper, och totalt sa så många som 56 procent att de aldrig hade rökt.

Resultaten från undersökningen 2003 visade att nästan alla 13-åringar var rökfria – endast 3 procent rökte och mer än tre fjärdedelar hade aldrig provat. Ett liknande mönster sågs också bland äldre ungdomar. Bland 15-åringarna rökte 4 procent av pojkarna och 11 procent av flickorna – mer än hälften hade aldrig provat att röka. Vid 17 års ålder rökte 14 procent av pojkarna och 21 procent av flickorna och lite drygt en tredjedel hade aldrig provat att röka. Se figur 1 nedan samt tabell A i Bilagor.

Figur 1. Rökvanor 1987, 1994 respektive 2003, totalt i procent

Kommentar: Studien visade att rökningen ökar stegvis i de olika åldrarna men att det totalt sett alltså var betydligt färre som rökte, jämfört med för tio år sedan. År 2003 uppgav också en betydligt större andel att de aldrig provat att röka. Detta gällde både för pojkar och flickor och i alla åldersgrupper.

I tidigare studie kunde man se att andelen rökare mångdubblades mellan 13 och 15 år. Då gick ökningen mellan de tre åldersgrupperna från 4 procent bland 13-åringarna till 18 procent bland 15-åringarna, för att ligga på 26 procent bland 17-åringarna. I denna undersökning sågs också en ökning men den var mindre och något mer jämnt fördelad mellan åldrarna, från 3 procent bland 13-åringarna till 8 procent hos 15-åringarna, för att hamna på 18 procent bland 17-åringarna.

Flickorna var dagligrökare i större utsträckning än pojkarna, i alla tre åldersgrupperna, men jämfört med de två tidigare studierna sågs en minskning av flickornas rökande för både tillfällig och daglig rökning.

En kort jämförelse med tre andra studier

Svenska ungdomars tobaksvanor har följts sedan 1971 av Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN) (Hvitfeldt et al., 2004). I deras första undersökning uppgav mer än 40 procent av 15-åringarna att de rökte. Fram till början av 1980-talet sjönk andelen rökare avsevärt. Därefter var rökvanorna relativt oförändrade för att öka något i slutet av 1980-talet. Under 1990-talet låg rökvanorna ganska stabilt, medan de senaste undersökningarna visade en minskningstendens.

Oberoende av mätmetod finns alltså en liknande tendens i undersökningarna. Med hänvisning till CAN:s studie kan man förmoda att den minskade rökning som redovisas i denna studie mellan 1994 och 2003 mest troligt har skett under de senaste åren.

I Sverige görs sedan 1985–1986 en enkätundersökning vart fjärde år bland ungdomar i grundskolans femte, sjunde och nionde år. Den kallas *Svenska skolbarns hälsovanor* (Danielsson, 2003) och har sedan 1993 gjorts av Folkhälsoinstitutet. Undersökningen har sedan starten ingått i en internationell studie, *Health Behaviour in School-aged Children* (HBSC) (Currie, 2004).

Vid den senaste omgången, 2001–02, deltog 36 länder/regioner. Resultaten visade att rökningen hade minskat sedan föregående mättillfälle i Sverige, både bland 13- och 15-åringarna, dock inte signifikant bland flickorna.

På Centrum för Tobaksprevention i Stockholm pågår sedan 1997 en longitudinell studie (samma individer följs under längre tid) i Stockholms län som kallas BROMS (Galanti, 2002). Undersökningen handlar om ungdomars tobaksvanor och förklaringsfaktorer till dessa.

I denna studie har exempel på skillnader i pojkars och flickors tobaksanvändning setts. Flickor röker mer än pojkar under grundskolans sjunde och åttonde år. Både pojkar och flickor provar snus, pojkarna dock tidigare och i större utsträckning. Enligt BROMS-studien är det huvudsakligen pojkar som fortsätter snusa och som övergår till mer regelbundet bruk.

Unga tar första cigaretten tidigt

"Ja, men, när man börjar sjua då är det som nytt allting, man är som minst på skolan ... och då ska man börja bli vuxen och börja så där, ja du vet. Ja men, man är så liten ... fattaru, och behöver nåt att hålla i handen. Ja alltså, det går inte att förklara. För sjua var ändå som helt djävla hemsk. Man var egentligen som en rädd liten skit som hela tiden måste upp till bevis."

(Flicka, 15 år)

För att se vid vilken ålder ungdomar rökdebuterar ställdes frågan om hur gamla de var när de rökte sin första cigarett.

Den största andelen hade debuterat under det sjunde skolåret eller tidigare. Av 17-åringarna debuterade 29 procent när de var 13 år eller yngre, 24 procent mellan 14 och 15 års ålder och 11 procent därefter, medan 36 procent uppgav att de aldrig rökte. Se tabell 1 nedan.

Tabell 1. Hur gammal var du när du rökte din första cigarett? 2003, fördelade på ålder, i procent

	13 år	15 år	17 år
Yngre än 13 år	19	17	17
13 år	4	12	12
14 år		12	12
15 år		3	12
16 år			9
17 år			2
Har aldrig rök	77	56	36
Totalt	100	100	100

Kommentar: Av de 17-åriga rökarna började ungefär en femtedel röka dagligen när de var 13 år eller yngre. Många av dem som börjat röka tidigt fortsätter alltså med sitt tobaksbruk.

Andelen som i denna fråga uppgav att de aldrig rökte stämmer väl överens med resultatet på frågan "Röker du?" (tabell A i Bilagor).

Rökarna röker mindre

Andelen rökare hade alltså minskat, men det är intressant att följa hur mycket rökarna röker och om det sker en förändring. Dagligrökarna fick därför svara på en fråga om hur många cigaretter de röker per dag.

En positiv utveckling var att dagligrökarna rökte färre cigaretter per dag. Andelen ungdomar som röker mycket hade minskat betydligt – och sedan 1987 närmast halverats. I tabell 2 nedan redovisas cigarettkonsumtionen.

Tabell 2. Dagligrökarnas cigarettkonsumtion per dag 1987, 1994 och 2003, i procent

	1987 (n = 266)	1994 (n = 311)	2003 (n = 150)
17 cigaretter eller mer	17	15	9
11–16 cigaretter	27	21	14
7–10 cigaretter	30	38	25
3–6 cigaretter	22	24	34
1–2 cigaretter	4	2	6
Röker inte cigaretter	–	–	12
Totalt	100	100	100

Kommentar: I mätningen 2003 sågs en likartad minskning för både pojkar och flickor. Andelen ungdomar som rökte mer än tio cigaretter varje dag var 3 procent av hela undersökningsgruppen 1994, och vid senaste mätningen 1 procent.

Rökning – i går och i morgon

Ungdomarna fick frågan om hur deras rökvanor såg ut för två år sedan och hur de trodde att rökvanorna skulle se ut om ytterligare två år.

Av 2003 års rökare rökte 56 procent för två år sedan, vilket är en ökning jämfört med 1987 och 1994 då andelen som rökte två år tidigare låg på 51 procent, båda åren. Det var också en avsevärt större andel av flickorna (68 procent) än pojkarna (32 procent) som uppgav att de rökte för två år sedan.

Ungdomarnas antaganden om rökning två år framåt i tiden pendlar över tid. År 1987 trodde 40 procent av dagligrökarna att de fortfarande skulle vara rökare om två år, mot 30 procent 1994. I undersökningen 2003 ligger siffran mitt emellan de tidigare åren, på 34 procent.

Av de ungdomar som rökte 2003, det vill säga både de som rökte regelbundet respektive mer tillfälligt, trodde 71 procent att de även skulle vara rökare om två år.

Av hela undersökningsgruppen var det 2 procent som trodde att de kommer att vara dagligrökare om två år, jämfört med 3 procent 1994.

Hälften av rökarna vill sluta

I undersökningarna 1994 och 2003 frågades rökarna om de ville sluta röka och om de hade försökt sluta.

Närmare hälften av rökarna sa att de ville sluta röka. Andelen som inte ville sluta låg strax under 20 procent vid båda tillfällena. Se tabell B i Bilagor.

Kommentar: Bland vuxna brukar andelen rökare som vill sluta vara högre. I en undersökning som gjordes bland EU:s medlemsländer för några år sedan låg andelen svenska rökare som ville sluta på 84 procent (Fagerström et al., 2001). Man kan anta att vuxna rökare oftare kan motiveras av att negativa hälsokonsekvenser från rökningen börjat göra sig påminda.

I den förra undersökningen sågs ingen större skillnad mellan pojkar och flickor när det gäller viljan att sluta röka. I den senaste var det vanligare att pojkarna ville sluta, 57 procent mot 45 procent av flickorna. Samtidigt uttryckte en större del av flickorna ambivalens. Av flickorna svarade 38 procent att de inte visste om de vill sluta röka, mot 20 procent av pojkarna.

Mer än hälften har försökt

För att få en uppfattning om hur allvarliga ungdomarna var i sin vilja att sluta frågades de om de försökt sluta tidigare.

En större andel av flickorna hade försökt att sluta röka, 69 procent av de rökande flickorna, medan motsvarande siffra för pojkarna var 55 procent. Se tabell C i Bilagor.

Kommentar: Av dem som försökt sluta röka, utan att lyckas, trodde 31 procent att de skulle ha lyckats sluta om två år. Vid den förra mätningen låg motsvarande siffra på 54 procent.

Det sägs ofta att det är mycket svårt att få unga att sluta röka. Men på frågan om rökvanor (tabell A i Bilagor) svarade 5 procent av alla 17-åriga pojkar och 8 procent av de 17-åriga flickorna att de hade rökt men slutat. Frågan ger inget svar på hur länge och mycket dessa ungdomar rökt innan de slutade. En ung person kan eventuellt uppleva att man slutar röka, också efter en period av experimenterande. Det visar dock att ungdomar slutar röka, även om det var i en tidig fas av rökning.

Hälsoriskerna är en viktig anledning

Rökarna fick svara på en fråga om vad som skulle kunna påverka dem att sluta.

De fyra tyngst vägande skälen som ungdomarna i 2003 års undersökning uppgav skulle kunna påverka dem att sluta röka var hälsoriskerna, priset, att det luktar illa samt att pappa och mamma inte vill att man röker.

Men man ska dock komma ihåg att vad man uppgav hade betydelse och vad som faktiskt påverkar beteendet inte alltid är samma sak, men svaren kan vara en vägledning för det tobaksförebyggande arbetet.

I tabell 3 på nästa sida redovisas svaren från dem som rökte, rangordnade efter andel "Påverkar mycket"-svar i 2003 års undersökning.

Tabell 3. Rökarnas svar på frågan: Vad skulle kunna påverka dig att sluta röka? 1994 n = 497 och 2003 n = 234, i procent

	Påverkar mycket		Påverkar en del		Påverkar inte alls		Totalt	
	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003
Det är skadligt	40	54	45	33	15	13	100	100
Det är dyrt	48	53	42	33	10	14	100	100
Det luktar illa	26	34	40	38	34	28	100	100
Pappa/mamma vill inte att jag röker	13	30	37	37	50	33	100	100
Det är dåligt för mitt utseende*	–	28	–	37	–	35	100	100
Jag vill vara en bra förebild*	–	24	–	38	–	38	100	100
Min pojkvän/flickvän vill inte att jag röker	36	24	34	33	30	43	100	100
Andra måste andas in den rökiga luften	13	19	41	33	46	48	100	100
Att mina kompisar slutar röka	13	15	31	29	56	56	100	100
Det är skadligt för miljön*	–	12	–	24	–	64	100	100
Det är "ute" att röka	1	3	10	10	89	87	100	100

*Påståendet bara med i 2003 års enkät.

Kommentar: Rökningens hälsorisker är mycket väldokumenterade, något som ungdomar i varierande utsträckning får information om i skolan. I Statens folkhälsoinstituts kunskapsöversikt (Hedin & Källestål, 2002) visas att enbart information inte räcker för att åstadkomma en beteendeförändring kring tobak bland ungdomar.

Vilken faktainformation kring hälsoriskerna man ska fokusera på och hur den ska förmedlas, är också av intresse. De rökande ungdomar som deltog i fokusgruppsamtal i den svenska delen av studien *Gender differences in smoking in young people* (Lambert et al., 2002) önskade att informationen gavs i respektfull dialog och företrädesvis handlade om hälsokonsekvenser som ligger nära i tid.

När det gäller prisets betydelse slår Världsbanken fast att priset var det mest betydelsefulla instrumentet för att minska rökningen (The World Bank, 1999). En höjd skatt på cigaretter leder till att färre börjar röka, rökare röker mindre eller slutar att röka. Dyrare cigaretter ses alltså som ett effektivt medel för att minska rökning, och då särskilt bland låginkomsttagare och ungdomar (Hedin & Källestål, 2002). I denna studie framstår priset som en något mer betydelsefull faktor för pojkar än för flickor. Bland vuxna finns också exempel på sådana skillnader – män är mer pris-känsliga än kvinnor när det gäller rökning (Chaloupka, 1990).

Det finns en del andra skillnader mellan könen på denna fråga, till exempel att en större andel av flickorna sa att de skulle kunna påverkas att sluta röka på grund av att de utsätter andra för passiv rökning och att rökningen påverkar utseendet negativt. Om dessa skillnader är uttryck för förväntade könsrollsmönster och om, och i så fall på vilket sätt, dessa faktiskt skulle ha betydelse för rökbetendet är dock osäkert.

Mammas och pappas betydelse för ungas rökning är väldokumenterad. Föräldrar som inte tillåter att barnen röker har mer sällan rökande barn, även om de själva röker (Marklund, 1989). Mer om föräldrarnas betydelse senare i denna rapport.

Hur ser då snusvanorna ut?

SNUSANVÄNDNINGEN ÄR RELATIVT KONSTANT

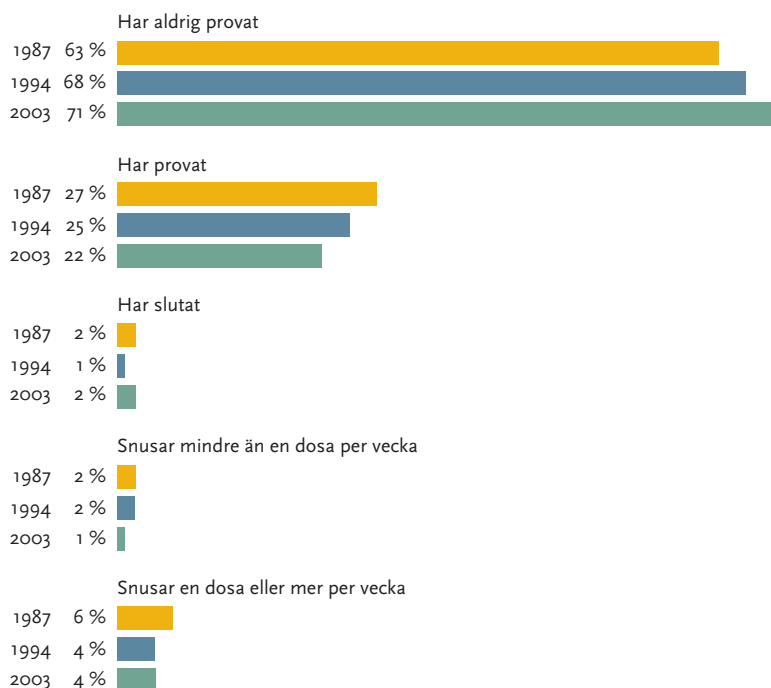
"Snusning är mer en kill-grej på nåt sätt, jag tror att de flesta tjejer som snusar röker också och gör det helt enkelt för att de är så himla beroende av det. Varför det är så? Ingen aning, det bara är så."

(Flicka, 15 år)

Medan rökningen bland ungdomar minskade tydligt, kunde inte motsvarande minskning ses för snusningen, vilket är statistiskt säkerställt. Jämfört med 1987 har snusningen minskat, men i jämförelse med 1994 låg bruket på en mer konstant nivå. De statistiska beräkningarna visade en säkerställd uppgång av snusande bland flickor. Det låga antalet flickor som uppgav att de snusar gör dock att man ska tolka resultatet med försiktighet.

Vid de tre mätningarna var det totalt sett mer än hälften av ungdomarna som aldrig snusat och i 2003 års studie var det 71 procent. Nästan enbart pojkar snusade, medan få flickor gjort annat än provat. Se figur 2 nedan samt tabell D i Bilagor.

Figur 2. Snusvanor 1987, 1994 respektive 2003, totalt i procent

Kommentar: Bland pojkarna sågs en stegvis ökning av snusning, från att inga 13-åringar uppgav att de snusade en dosa eller mer i veckan, till 8 procent bland 15-åringarna och 17 procent bland 17-åringarna. Det var också en större andel storkonsumenter (mer än tre dosor/vecka) bland 17-åringarna.

Snusarna något äldre vid debut

Ungdomarna fick frågan om hur gamla de var när de provade snus för första gången. Av dem som provat att snusa gjorde de flesta det innan de lämnat grundskolan. Av 17-åringarna debuterade 12 procent när de var 13 år eller yngre, 21 procent mellan 14 och 15 års ålder och 14 procent därefter, medan 53 procent hade aldrig snusat. Se tabell E i Bilagor.

Kommentar: Mönstret skiljer sig alltså något från rökningen, där en större andel av 17-åringarna debuterat före 14 års ålder. Av andelen 17-åringar som var dagligsnusare började lite drygt en femtedel när de var 13 år eller yngre.

Andelen i denna fråga som uppgav att de aldrig snusat stämmer väl överens med resultatet på frågan "Snusar du?" (tabell D i Bilagor).

Färre snusare vill sluta

I 2003 års studie ställdes frågan till snusarna om de vill sluta snusa.

Jämfört med rökarna var det avsevärt färre snusare som ville sluta. Av rökarna ville 48 procent sluta mot bara 16 procent av snusarna. Av snusande pojkar sa 14 procent att de ville sluta, 57 procent att de ville fortsätta och 29 procent att de var osäkra. Bland de snusande pojkarna hade viljan att sluta snusa minskat sedan den förra undersökningen 1994 då 26 procent sa sig vilja sluta, 37 procent att de ville fortsätta och 37 procent att de inte visste.

Samma mönster kunde ses hos snusarna som hos rökarna då det gäller försök att sluta. Fler hade försökt sluta med sitt tobaksbruk, jämfört med hur många som ville sluta vid frågetillfället. Av snusarna uppgav 46 procent att de hade försökt att sluta snusa.

Priset på snus ett skäl för att sluta

Eftersom det var så få snusare bland flickor redovisas här enbart resultatet för snusande pojkar.

På frågan om vad som skulle kunna påverka dem att sluta med sitt tobaksbruk gav snusarnas svar en liknande bild som rökarnas. De starkaste skälen för att sluta röka var, som tidigare framgått, hälso-riskerna, priset, att det luktar illa samt att pappa och mamma inte vill att man röker.

En faktor som kom högre upp på snusarnas lista över sådant som kunde påverka, var om pojk-/flickvän inte vill att man snusar. I förra studien var det denna faktor som pojkarna uppgav som den som kunde påverka mest. Se tabell 4 på nästa sida.

Tabell 4. Snusande pojkars svar på frågan: Vad skulle kunna påverka dig att sluta snusa? 1994 n = 204 och 2003 n = 149, i procent

	Påverkar mycket		Påverkar en del		Påverkar inte alls		Totalt	
	1994	2003	1994	2003	1994	2003	1994	2003
Det är dyrt	16	31	42	43	41	26	100	100
Min pojkvän/flickvän vill inte att jag snusar	36	24	35	43	29	33	100	100
Det är skadligt	18	15	50	42	32	43	100	100
Pappa/mamma vill inte att jag snusar	12	12	34	34	54	54	100	100
Jag vill vara en bra förebild*	–	12	–	27	–	61	–	100
Att mina kompisar slutar snusa	7	9	20	10	73	81	100	100
Det är dåligt för mitt utseende*	–	8	–	23	–	69	–	100
Det luktar illa	11	5	24	23	65	72	100	100
Det är "ute" att snusa	3	2	6	5	91	93	100	100
Det är skadligt för miljön*	–	1	–	7	–	92	–	100

*Påståendet bara med i 2003 års enkät.

Kommentar: För snusarna var det alltså i stort sett samma faktorer som hos rökarna som påverkade dem att vilja sluta, det vill säga priset, skadlighet samt att pappa och mamma inte vill att man snusar. Däremot var faktorn att kompisarna slutar snusa betydligt mindre viktigt för snusarna än rökarna. Att kompisarna skulle sluta snusa sägs påverka snusarna lite, både i denna och föregående studie.

Blandbruket är begränsat

Bland flickorna hade drygt hälften av dem som rökte också provat på att snusa i 1994 års studie. År 2003 hade den andelen stigit till 65 procent. Som tidigare nämnts var det dock få flickor som fortsatte att snusa.

Bland pojkarna fanns det däremot en grupp som både rökte och snusade, men gruppen var relativt begränsad. Andelen var något lägre vid mätningen 2003 än 1994. Samma stegvisa mönster sågs för blandbruket som vid enbart rökning respektive enbart snusning, det vill säga att bruket ökade ju äldre ungdomarna blev. Se tabell F i Bilagor.

Pojkar och flickor lika stora tobakskonsumenter

Andelen rökare var störst bland flickorna, medan snusarna nästan uteslutande var pojkar. Om man lägger ihop rökare och snusare får man dock en jämnare fördelning mellan könen. 13 procent av pojkarna och 12 procent av flickorna använde tobak. Även vid mätningen 1994 var tobaksbruket jämnt fördelat mellan könen, men på en högre nivå. Se tabell 5 nedan.

Däremot hade andelen tobaksbrukande pojkar minskat sedan undersökningen 1994. Då var 5 procent av 13-åringarna tobakskonsumenter, 19 procent av 15-åringarna och 34 procent av 17-åringarna. I 2003 års undersökning använde enstaka individer bland de 13-åriga pojkarna tobak, 12 procent av 15-åringarna och 27 procent av 17-åringarna.

Tabell 5. Ungdomars tobaksbruk 1994 och 2003, i procent

	1994	2003
Flickor	19 (n = 1 917)	12 (n = 1 579)
Pojkar	19 (n = 1 777)	13 (n = 1 381)

Tobaksbrukande respektive tobaksfria ungdomars liv

"Jag har bott själv med mamma hela livet och så. Och jag har sett henne röka hela livet och jag har vetat att jag skulle börja. Det var liksom inte en fråga om jag skulle, utan mer om när. Fast jag alltid har djävligt ont om pengar så har man alltid till ciggen. Jag gillar å röka, jag mår bra av det."

(Flicka, 15 år)

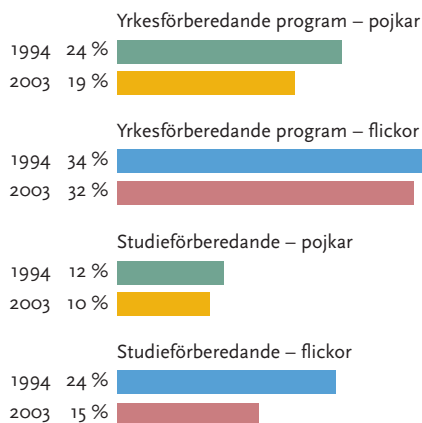
I undersökningen ställdes frågor om exempelvis skolgång, vem de bodde med, vad de gjorde på fritiden och vad föräldrarna gjorde, för att beskriva ungdomarnas liv. Studerar man eventuella samband mellan dessa faktorer och tobaksbruk, ser man att det finns samband för vissa faktorer, medan det saknas för andra.

Fler tobaksbrukare på yrkesförberedande program

17-åringarnas studieval verkade ha samband med rökning. Det fanns fler rökare på de yrkesförberedande än på de studieförberedande programmen, ett mönster som funnits under alla undersökningsår.

Rökningen hade minskat, bland både pojkar och flickor, på båda programinriktningarna mellan 1994 och 2003, men det var särskilt uttalat bland flickor på studieförberedande program. Se figur 3 nedan samt tabell G i Bilagor.

Figur 3. Andel rökare på respektive utbildningsprogram, 1994 och 2003

Kommentar: Gymnasieskolans programindelning har förändrats under de senaste 15 åren. På grund av detta och att få individer som besvarat enkäten gick i gymnasieskolans specialutformade och individuella program redovisas inte andelen rökare för dessa grupper.

Snusarnas studieval

Även snusning tycks ha samband med programval på gymnasiet. Det fanns fler snusare på de yrkesförberedande programmen (17 procent) än på de studieförberedande (5 procent).

Vanligare att barn till ensamstående röker

Familjesammansättningen tycks ha visst samband med om unga röker. I hela undersökningsgruppen bodde 68 procent tillsammans med både sin mamma och pappa, 30 procent bodde tillsammans med enbart en förälder och 2 procent med varken mamma eller pappa.

Av dem som bodde med båda föräldrarna rökte 7 procent, medan motsvarande siffra för dem som bodde med en förälder var 13 procent. En möjlig förklaring till denna skillnad kan vara att en större andel av de ensamstående föräldrarna själva är rökare (Boström, 2003). Ett flertal undersökningar, både i Sverige och internationellt, har konstaterat att det finns ett starkt samband mellan föräldrars och barns rökvanor.

När det gäller rökning sågs ingen skillnad mellan ungdomar som var födda i Sverige och de som var födda i ett annat land. Oavsett ursprung låg andelen icke-rökare på 90 procent.

Inte heller när det gäller föräldrarnas ursprung, det vill säga om föräldrarna kom från Sverige eller om de hade invandrat från ett annat land, sågs någon skillnad för barnens rökvanor. Detta stämmer väl överens med resultaten från 1994 års studie.

... gäller ej snusarna

Snusningen var i stort sett lika vanlig bland ungdomar som bodde med en förälder som bland dem som bodde med båda föräldrarna.

När det gällde snusning i relation till föräldrarnas ursprung var det bland barn till svenska föräldrar 94 procent som uppgav att de inte snusar, jämfört med 97 procent bland barn till invandrade föräldrar.

Det finns samband mellan låg socioekonomi och rökning

I 2003 års studie ställdes några frågor för att få en uppfattning om socioekonomisk tillhörighet hade betydelse för ungas tobaksvanor.

Vid frågor om familjen hade bil, och i så fall en eller flera, samt om ungdomarna hade eget rum hittades inget samband med andelen rökare.

Det fanns dock två frågor som visade på ett visst samband – de om ungdomen hade varit på semester med familjen respektive hur bra hon/han tyckte att familjen hade det ekonomiskt.

Det fanns en större andel bland rökarna som uppgav att de inte varit på semester med familjen under det gångna året och bland dem som sa att de inte hade det bra ekonomiskt, jämfört med övriga alternativ.

Det motsatta mönstret fanns bland dem som aldrig hade rökt. Där hade den största andelen varit på semester med familjen mer än två gånger per år och de upplevde att de hade det mycket bra ekonomiskt. Se tabellerna H och I i Bilagor.

Kommentar: Båda dessa frågor kan fungera som socioekonomiska markörer, vilket kan tolkas som att det finns ett visst samband mellan lägre socioekonomisk tillhörighet för familjen och en högre andel rökare bland barnen.

Liksom i studien från 1994 trodde rökarna i denna studie i högre utsträckning att de kommer att vara arbetslösa i längre perioder som vuxna och de förväntade sig att få jobb som kräver kortare utbildning än vad icke-rökarna gjorde. Rökarna trodde också att de kommer att ha sämre lön jämfört med vad icke-rökarna trodde.

Ovanstående resultat tyder på att man redan under tonåren kan se tecken på de sociala skillnader som ses mellan rökande och icke-rökande vuxna, något som dock behöver studeras vidare.

... också bland snusarna

På frågor som rörde socioekonomisk tillhörighet och tobaksbruk sågs samma mönster för snusare som för rökare. Det fanns alltså en större andel snusare bland dem som uppgav att deras familjer inte rest bort på semester under det gångna året samt dem som upplevde att familjen inte hade det bra ställt ekonomiskt.

Precis som rökarna trodde snusarna i denna studie i högre utsträckning att de kommer att vara arbetslösa som vuxna och de förväntade sig att få jobb som kräver kortare utbildning än vad icke-snusarna gjorde. Snusarna trodde också att de kommer att ha något sämre lön jämfört med vad icke-snusarna trodde.

Rökarna mår sämre

Ungdomarna fick även beskriva hur ofta de upplevde olika fysiska och/eller psykiska symptom.

Ett genomgående mönster var att en större andel av rökarna oftare upplevde en mängd olika besvär, jämfört med icke-rökarna, exempelvis huvudvärk, nedstämdhet, magont, hosta, ryggbesvär och att man kände sig spänd, nervös eller orolig.

Det enda symptomet där skillnaden inte var så stor mellan rökarna och icke-rökarna var andelen som sa sig ha ofta återkommande besvär av allergi eller astma.

Kommentar: Rökarna beskrev alltså att de mätte sämre både ur fysiskt och psykiskt perspektiv. Här kunde också ses en skillnad mellan flickor och pojkar. En större andel av flickorna, jämfört med pojkarna, besvarades av huvudvärk, nedstämdhet, magont, ryggbesvär och att man var spänd, orolig eller nervös. Mönstret var särskilt tydligt bland de rökande flickorna, som alltså uppgav en större förekomst av fysiska och psykiska symptom. För hosta, allergi och astma ses ingen genusskillnad.

Snusarna har mer ont i ryggen

Samma jämförelse gjordes också mellan snusare och icke-snusare. Det fanns inga stora skillnader mellan snusare och icke-snusare – utom på en punkt: 27 procent av snusarna uppgav att de hade ont i ryggen minst en gång i veckan jämfört med 12 procent av icke-snusarna.

Kommentar: Rökning ökar risken för ryggproblem på grund av minskat blodflöde till skelett och muskler, till stor del en effekt av nikotinet. Det finns också någon studie som visar att rökning kan vara en av riskfaktorerna för ländryggssmärta bland tonåringar (Feldman et al., 2001).

Ovanstående resultat kan indikera att snus tidigt kan ge liknande besvär, något som dock behöver studeras vidare.

Rökarna går oftare på disko, fest med mera

När det gäller vad ungdomarna ägnade sin fritid åt ser man både likheter och skillnader.

Ungefär lika stor andel icke-rökare och rökare gick regelbundet på fritidsgård, såg på video, spelade instrument eller sjöng i kör minst en gång i veckan.

Däremot framgick det att de icke-rökande ungdomarna i avsevärt större utsträckning idrottade regelbundet, spelade dataspel och läste böcker eller serier. De rökande ungdomarna däremot träffade oftare kompisar hemma hos sig eller hos dem. De gick också mycket oftare på disko, club, fest, kafé eller liknande.

Frågan om hur många kvällar i veckan ungdomarna vanligtvis var ute med kompisar bekräftade bilden av att de rökande ungdomarna regelbundet var ute med kompisar i betydligt större utsträckning än icke-rökande ungdomar.

En större andel av de rökande ungdomarna uppgav också att deras föräldrar mindre ofta visste var ungdomarna tillbringar sina helgkvällar.

... liksom snusarna

Även när det gäller snusande respektive icke-snusande ungdomar såg man både likheter och skillnader kring vad de gjorde på sin fritid.

Ungefär lika stor andel icke-snusare och snusare idrottade regelbundet, läste serier och gick på kafé. Däremot framgick det att de icke-snusande ungdomarna i större utsträckning läste böcker medan de snusande ungdomarna oftare såg på video, gick på fritidsgård, disko, club eller liknande, träffade kompisar hemma hos sig eller hos dem eller spelade dataspel.

Frågan om hur många kvällar i veckan ungdomarna vanligtvis var ute med kompisar bekräftade bilden av att snusande ungdomar regelbundet var ute med kompisar i betydligt större utsträckning än icke-snusare. Jämfört med icke-snusarna var dubbelt så många av de snusande ungdomarna ute tre kvällar eller mer per vecka med sina vänner.

En större andel av de snusande ungdomarna uppgav också att deras föräldrar mindre ofta visste var de tillbringar sina helgkvällar.

Jämförelse med en europeisk studie 2002

I studien *Gender differences in smoking in young people* (Lambert et al., 2002) som genomfördes 2001–2002 i fem europeiska länder, däribland Sverige, gjordes en analys av data från den tidigare nämnda databasen HBSC (Currie et al., 2004), en litteraturstudie samt en kvalitativ studie.

Analysen av kvantitativa data gjordes för 15-åringar och visade på ett samband med rökning och ökad risk för andra riskbeteenden, exempelvis högre alkoholbruk och skolk. Det fanns även ett samband mellan rökning och att uppleva alienation från skolan.

I den kvalitativa studien beskrevs också ett samband mellan rökning och alkoholbruk. Den studien visade även på genusskillnader, till exempel vilken funktion rökningen kan ha för rökarna. I den svenska delen av den kvalitativa studien var ett sådant exempel att flickor rökte som ett sätt att hantera negativa känslor, något som inte förekom bland pojkarna.

Rökarna spenderar mer pengar

I enkäten 2003 ställdes en fråga om hur mycket pengar ungdomarna spenderar.

Bland icke-rökarna spenderade majoriteten mindre än 100 kronor per vecka, varav något mer än hälften mindre än 50 kronor – medan majoriteten av rökarna gjorde av med mer än 100 kronor per vecka. Se tabell J i Bilagor.

Kommentar: I andra studier har ett samband setts mellan rökning och att man har mer fickpengar (Lambert et al., 2002). I denna studie spenderade rökande ungdomar regelbundet mer pengar, men de upplevde nästan dubbelt så ofta som icke-rökarna att de under den senaste månaden tvingats avstå någon aktivitet, exempelvis bio, konsert eller idrottsevenemang, för att de inte haft råd.

... liksom snusarna

Av icke-snusarna spenderade något mer än hälften mindre än 50 kronor per vecka, medan majoriteten av snusarna gjorde av med mer än 100 kronor per vecka.

Kommentar: Liksom bland rökarna spenderade snusande ungdomar regelbundet mer pengar. Det var vanligare att de, jämfört med icke-snusarna, upplevde att de tvingats avstå någon aktivitet som till exempel bio, konsert, idrottsevenemang eller disko under den senaste månaden, för att de inte haft råd.

Mindre än hälften utsatta för passiv rökning

För att få en uppfattning om ungdomar exponeras för rök i inomhusmiljöer fick de svara på om, och i så fall hur ofta, de vistades i lokaler där personer rökte eller nyss hade rökst. De olika alternativen var hemmet, kafé, disko eller liknande, restaurang eller annan miljö inomhus.

Mer än hälften av ungdomarna uppgav att de sällan eller aldrig utsattes för passiv rök eller att de aldrig gick på kaféer, diskon eller restauranger.

Kommentar: För att kunna jämföra de olika miljöerna där ungdomarna uppgav att de utsattes för rök gjordes en beräkning med antal dagar av genomsnittlig exponering. Beräkningen visade att de flesta av dem som utsattes för rök utsattes i hemmiljö. Därefter kom annan miljö inomhus, vilket till exempel kunde vara i kamraters hem. Ingen skillnad sågs mellan pojkars och flickors exponering i hemmiljö.

Kaféer var också en miljö som stod för en relativt hög andel av exponeringen, och då särskilt för flickorna.

Faktakunskaper

VAD KAN UNGDOMARNA OM TOBAK?

"Dom har pratat så himla mycket om rökning i skolan så man kan nog rätt mycket. Men ibland känns det som att det går in och så går det ut. Man vet ju liksom att det är farligt, så vadå? Tur man bryr sej ... Det känns oftast som så långt borta när de pratar om lungcancer och så."

(Kille, 15 år)

Ett vanligt antagande i arbetet med att minska tobaksbruket är att människors kunskaper och attityder påverkar deras beteende. Därför ställdes ett antal kunskaps- och attitydfrågor.

Brister i ungas kunskap om rökning

Nästan alla unga visste att en gravid kvinnas rökning kan skada fostret. Det var också väl känt att man utsätter sig för större risk om man börjar röka tidigt, liksom riskerna med passiv rökning och lungcancer. Lite drygt hälften kände till sambandet mellan allergi och passiv rökning, liksom sambandet med förkylning.

Den största andelen osäkra fanns när det gäller påståendet om sambandet mellan magsår och rökning. En relativt liten andel kände till hur många rökare som faktiskt dör av sin rökning eller styrkan på nikotinberoendet.

I denna del av studien har flera frågor förändrats genom åren, varför det endast är tre frågor där svaren kan jämföras sedan 1987. Se tabell 6 nedan.

Tabell 6. Är det som står i de här meningarna sant? Andel rätta svar 1994 och 2003, rangordnade utifrån andelen som svarat rätt 2003, i procent

	1987	1994	2003
En kvinna som är gravid kan skada fostret om hon röker	94	96	96
Ju yngre man är när man börjar röka, desto större är risken att man blir sjuk av rökningen*	–	–	83
Man kan få lungcancer av passiv rökning	–	80	80
Huden påverkas av rökning	–	72	80
Rökare blir lättare förkylda än icke-rökare	55	61	58
Man kan bli allergisk av passiv rökning	–	66	54
Man kan få magsår av att röka	43	50	47
Varannan rökare dör av rökning	–	33	37
Nikotin är mindre beroendeframkallande än kokain	–	34	32

*Påståendet bara med i 2003 års enkät.

Kommentar: Vid båda undersökningsåren sågs liknande könsskillnader. Flickorna hade rätt på fler påståenden än pojkarna. Den fråga som gav största skillnaden mellan könen båda åren var om huden påverkas av rökning. Där hade 81 procent av flickorna och 62 procent av pojkarna svarat rätt 1994, och 87 respektive 72 procent 2003.

Skillnaden mellan rökare och icke-rökare var inte särskilt stor 1994. På påståendet som rör graviditet och sambandet med rökning var kunskapen stor bland både rökare och icke-rökare i den senaste undersökningen. I övrigt visade en högre andel av icke-rökarna generellt på större kunskap. Det fanns dock ett par undantag.

Den allra största skillnaden i kunskap fanns vad gäller påståendet om att huden påverkas av rökning. Av rökarna svarade 92 procent att påståendet var sant jämfört med 79 procent av icke-rökarna. Även på påståendet om att rökare lättare blir förkylda än icke-rökare hade rökarna svarat rätt i högre utsträckning – det skiljer drygt 10 procent mellan grupperna. Eftersom båda dessa effekter av rökning kan framträda efter relativt kort tid som rökare kan det tänkas att rökarna hade upplevt dem och därför tagit till sig just denna information.

Icke-rökarnas kunskaper utmärkte sig också på vissa påståenden, med runt 10 procent större andel rätt svar. Det rörde sambandet mellan lungcancer och passiv rökning, mellan risk för ohälsa och ålder då man börjar röka samt nikotin och beroende.

Man måste ställa sig frågan varför rökande ungdomar hade sämre kunskaper kring beroende av nikotin. Ofta har vägen till att bli rökare beskrivits som en process, som går stegvis i olika faser (Mayhew et al., 2000). Detta sätt att beskriva beroendeutvecklingen bland unga har dock under senare år ifrågasatts av andra forskare (Di Franza et al., 2002). Dessa forskare menar att unga kan bli beroende snabbare än man tidigare trott och att beroendet och beroendeutvecklingen bör beskrivas på ett annat sätt för unga människor.

Det kanske är så att ungdomar inte har samma preferenser kring beroende som vuxna och att det finns individuella variationer som bland annat påverkar hur realistisk syn man har på nikotinberoendets styrka. Man kan inte heller bortse från tonåringars psykologiska utveckling som till exempel kan ta sig uttryck i en känsla av ”odödlighet” – ”Det händer inte mig” och ”Jag har kontroll och är inte beroende”.

Det fanns också vissa åldersskillnader i dessa påståenden. Vad gäller påståendet om graviditet och rökning sågs ingen skillnad mellan de olika åldrarna. Men när det gäller påståendet om att risken för ohälsa är större om man börjar röka tidigt hade 9 procent fler 13-åringar rätt jämfört med 17-åringar. Vad gäller påståendet om att varannan rökare dör av rökning hade 15 procent fler 13-åringar rätt.

Det omvända förhållandet gäller för övriga påståenden och det rätta svar som särskilt utmärker sig bland 17-åringarna var kunskapen om att huden kan påverkas av rökning och att man kan bli allergisk av passiv rökning.

Om man jämför med resultatet från de två tidigare undersökningarna, vilket enbart kan göras för tre av påståendena, ser man att ungdomarnas kunskaper höjdes något för alla tre påståendena mellan de två första undersökningstillfällena, för att därefter ligga stilla eller närmast sjunka till 2003.

Vad tycker ungdomarna om tobaksbrukare?

BILDEN AV DEN SOM ANVÄNDER TOBAK OCH DEN SOM INTE GÖR DET

"Dom sa att man skulle ju inte röka. Men samtidigt var det lite så att man ville göra tvärtom ... Jag har ingen lust att va så himla söt och prätig. Jag vill göra som jag vill. Men samtidigt har man ju himla respekt för tränarna så därför röker man i smyg typ ... och vet själv att man inte är så himla söt och prätig."

(Flicka, 15 år)

I alla tre undersökningar fick ungdomarna ta ställning till ett antal egenskaper och om de tyckte att dessa passade bättre på jämnåriga tobaksbrukare eller tobaksfria ungdomar.

Rökare beskrivs mer negativt

I 2003 års undersökning hade frågan delats upp i två frågor, där man även fick ta ställning till om egenskaperna passade bäst på tjejer eller killar som rökte respektive inte rökte.

I undersökningen gjorde ungdomarna ingen skillnad på om det handlar om en tjej eller kille. Däremot sågs vissa skillnader beroende på om man beskriver en rökare eller icke-rökare.

Bilden av den rökande, unga människan bestod av mer negativa egenskaper medan icke-rökaren beskrevs med mer positivt laddade begrepp. Egenskaper som ungdomarna ansåg passade bättre på rökare var dålig i skolan, trotsig och i viss mån även nervös och osäker. Icke-rökarna beskrevs med egenskaper som duktig i idrott, självständig, klok och, i viss mån, vuxen och populär. Den egenskap som uppgavs passa båda grupperna lika var tråkig.

1987 beskrevs rökaren i termer av nervös, trotsig och dålig i skolan, medan få beskrev rökaren som populär. 1994 hade vissa förändringar skett. Det var då färre som beskrev rökaren som nervös och fler som beskrev honom/henne som populär, vilket gav en mer positiv bild av rökaren än 1987. Icke-rökaren hade å andra sidan fått fler bedömningar om att vara vuxen och klok. Det fanns en tendens till att synen på rökare blivit mindre negativ.

En viss ålderskillnad kunde ses vid enkäterna 1994 och 2003. De yngsta var generellt sett mer benägna att överhuvudtaget tillskriva rökare och icke-rökare särskilda egenskaper. De äldre valde oftare svarsalternativet "det passar lika bra på bägge".

... liksom snusare

I bilden av snusare fanns vissa kopplingar till kön. Ungdomarna tyckte att vissa begrepp passade bäst på snusande killar respektive icke-snusande tjejer.

Begrepp som ansågs passa bäst på snusande killar var populär och dålig i skolan. Begreppen som man tyckte passade bäst på icke-snusande tjejer var populär och vuxen.

Ungdomarna gjorde fler skillnader beroende på om det handlar om en snusare eller icke-snusare. Egenskaper som ansågs passa bättre på snusare var dålig i skolan, nervös, trotsig och osäker. Det man tyckte beskrev icke-snusaren var egenskaper som klok, duktig i idrott, populär, självständig och vuxen. Den egenskap som man tyckte passade lika bra på båda grupperna var tråkig.

Kommentar: Bilden som ges av den snusande unga människan bestod alltså av mer negativa egenskaper, medan icke-snusaren beskrevs med mer positivt laddade begrepp. Detta överensstämmer väl med hur man uppfattade den rökande, unga människan.

Rökarna har en mer negativ självbild

Ungdomarna fick också ta ställning till hur olika egenskaper stämde med deras egen bild av sig själva (självskattning). Några av egenskaperna skilde sig mellan rökare och icke-rökare.

Självskattningarna vid båda undersökningstillfällena visade på en mer negativ självbild bland rökarna än bland icke-rökarna. En större andel av de rökande ungdomarna beskrev sig som dåliga i skolan och trotsiga medan icke-rökarna tillskrev sig egenskaperna kloka och duktiga i idrott. Icke-rökarna ansåg sig också i liten utsträckning vara dåliga i skolan. Resultaten i den senaste studien stämmer väl överens med resultaten från 1994.

Snusarnas självskattning överensstämde till viss del med rökarnas, men det fanns skillnader. En större andel av snusarna än icke-snusarna beskrev sig som dåliga i skolan och, i någon mån, trotsiga – men också som populära och vuxna. En större andel av icke-snusarna skattade sig själva som kloka. I övrigt sågs inga skillnader.

Inställning till lagar, förordningar med mera

Ungdomarna fick både 1994 och 2003 ta ställning till ett antal påståenden om regler, lagar och restriktioner kring tobak.

Ungdomar positiva till lagstiftning

En majoritet av ungdomarna var positiva till åtgärder som förhindrar eller försvårar tobaksbruk, till exempel åldersgräns, rökförbud och prishöjningar. En majoritet ville också ha mer undervisning om rökning i skolan.

Påståendena om rökförbud på restauranger och kaféer var ny i den senaste undersökningen. I undersökningsgruppen var 82 procent för rökförbud på restauranger och 71 procent för rökförbud på kaféer. Ungdomarna 2003 var på alla påståenden mer positiva till restriktioner mot rökning jämfört med 1994. Se figur 4 nedan samt tabell K i Bilagor.

Figur 4. Andel som besvarat påståendet med ja, 1994 och 2003, i procent

*I 2003 års enkät ändrad till "Det är bra med åldersgräns på tobaksförsäljning".

Kommentar: De största skillnaderna vid båda årens undersökningar fanns mellan rökare och icke-rökare. Rökarna var generellt mindre positiva till alla påståenden än icke-rökarna. Däremot ville de i nästan lika stor utsträckning som icke-rökarna ha mer undervisning om tobak i skolan. 1994 ville 35 procent av rökarna ha en åldersgräns för försäljning av tobak. En sådan infördes 1997 (Socialstyrelsen, 1998) och i den senaste undersökningen tyckte 68 procent av rökarna att det var bra.

Skillnaderna mellan könen var överlag mycket små. Båda undersökningsåren tyckte en större andel flickor att man ska ha mer undervisning om rökning i skolan, trots att flickorna generellt sett hade större kunskap om tobak.

Det fanns en del åldersskillnader, 13-åringarna var överlag mer positiva till förbuden än 15-åringarna och framför allt jämfört med 17-åringarna. Detta kan delvis förklaras med att rökningen ökar med åldern.

I en tidigare fråga belystes åldern för den första cigaretten. Där visade det sig att en stor del av de rökande 17-åringarna debuterat som 13-åringar eller dessförinnan. En delförklaring till att 13-åringarna var mer positiva till förbud skulle därför kunna vara att de faktiskt upplever att det i den åldern förekommer ett tryck eller en förväntan på att de ska prova att röka som kan vara svårt att stå emot. De upplever då eventuellt att ett förbud skulle kunna fungera som ett stöd i att avstå.

Jämförelse av inställningen de tre undersökningsåren

En jämförelse med de båda tidigare undersökningarna kan göras för tre påståenden, nämligen ”Tobak borde vara dyrare”, ”Rökning bör vara förbjuden på disko” och ”Det borde vara mer undervisning om rökning i skolan”.

1994 var ungdomarna något mer positiva till påståendena om pris och undervisning än vid undersökningen 1987. I den senaste undersökningen 2003 var man mer positiv till förbud mot rökning på disko jämfört med tidigare år. Vad gäller undervisning om tobak låg andelen ja-svar på något lägre nivå än 1994. Se tabell L i Bilagor.

Föräldrarnas ansvar är stort

"Jag har ju varit uppvuxen med att min mamma har rökt /.../ Alltså jag ser det men jag tänker ju inte så mycket på det för jag är så himla van vid det. Och det gör ju att jag helt klart får en bild av att det är okej ungefär. /.../ Alltså om jag skulle säga tio saker som jag förknippar mamma med då är det ju rökning bland annat, alltså inte så där negativt utan det är som om man har en viss parfym. Rökningen blir en del av en ungefär som Göran Persson och politik. Det är ungefär samma sak. Och så är det inte alls med pappa. Och även om jag inte tänker på det så blir det som typ en del av mig också."

(Flicka, 15 år)

Unga människor var mer benägna att använda tobak om föräldrar och syskon använde tobak eller hade en tillåtande attityd till tobaksbruk.

Tobaksbrukare i familjen ökar antalet tobaksbrukande barn

Rökande föräldrar hade oftare rökande barn. Enligt många undersökningar finns det ett starkt samband mellan föräldrarnas rökvanor och deras barns. Föräldrarnas roll handlar alltså inte bara om de egna rökvanorna, utan också om deras förhållningssätt till barnens rökning. Risken att börja röka ökar om någon av föräldrarna röker, men effekten av föräldrarnas eget beteende minskar om de ändå uttrycker en starkt negativ inställning till sitt barns rökning (Marklund, 1989).

Även i denna undersökning fanns ett samband mellan ungdomarnas egna rökvanor och familjens. Om någon av föräldrarna rökte var det vanligare att deras barn blev rökare än att de blev icke-rökare. Familjer med rökande mammor hade i något högre utsträckning rökande barn, jämfört med familjer

med rökande pappor. Mönstret skiljer sig något mot undersökningstillfället 1994 då mammans rökning hade större betydelse för flickorna, medan båda föräldrarnas rökning hade lika stort inflytande på pojkarna.

Vid båda tillfällena sågs ett samband mellan ungdomarnas och eventuella syskons rökvanor, vilket indirekt bör härledas till föräldrarnas rökning eftersom syskonen rimligen också är påverkade av föräldrarna. I den senaste undersökningen var det fler rökande flickor som hade en rökande syster, medan fler rökande pojkar hade en rökande bror.

Det fanns också ett samband mellan ungdomarnas egna snusvanor och familjens. Om föräldrarna snusade var det vanligare att deras barn var snusare än icke-snusare. Mönstret gällde framför allt snusande pappor och snusande söner. Det var också vanligare att en pojke var snusare om han hade en snusande bror. Antalet snusande mammor i undersökningen var för lågt för att kunna ha statistisk betydelse.

Kommentar: Sambandet mellan snusande pappor och snusande söner finns även dokumenterat i en annan svensk studie, BROMS (Rosendahl et al., 2003).

Det är vanligare att föräldrarna vet att barnet snusar

Enligt ungdomarna var det vanligare att föräldrar kände till att barnen snusar, jämfört med att de visste att de röker.

Av de rökande ungdomarna sa 60 procent att deras föräldrar kände till att de röker, 33 att de inte gjorde det och 7 procent att de inte visste om föräldrarna kände till det. Av snusarna uppgav 82 procent att deras föräldrar kände till att de snusar.

Av dagligrökarna sa en femtedel att föräldrarna inte visste att de röker. Bland de ungdomar som rökte ibland sa nästan hälften att föräldrarna inte kände till det.

Av dem som snusar en dosa eller mer per vecka sa 11 procent att föräldrarna inte visste om att de snusar jämfört med 26 procent av dem som snusade mindre än en dosa per vecka.

Kommentar: Det kan vara så att föräldrarna har en mer tolerant inställning till snusning jämfört med rökning, och att ungdomarna därför i lägre utsträckning döljer att de snusar för sina föräldrar.

Ungdomarna vill att föräldrarna ska bry sig

"Jag skulle säga hur mycket jag ångrar att jag röker och hur svårt, hur jobbigt det har varit att röka och hur lite pengar man har över och så. Men jag skulle aldrig ta av dom pengar för jag vet att jag själv gör fel. Jag skulle alltså berätta om hur det kändes då man började och man var så himla osäker och mest av allt egentligen bara ville verka så mycket säkrare än man var. Och så skulle jag säga att det känns så för så många, men att man duger precis som man är."

(Flicka, 15 år)

Ungdomarna fick svara på om föräldrarna ska försöka påverka sina barns rökvanor.

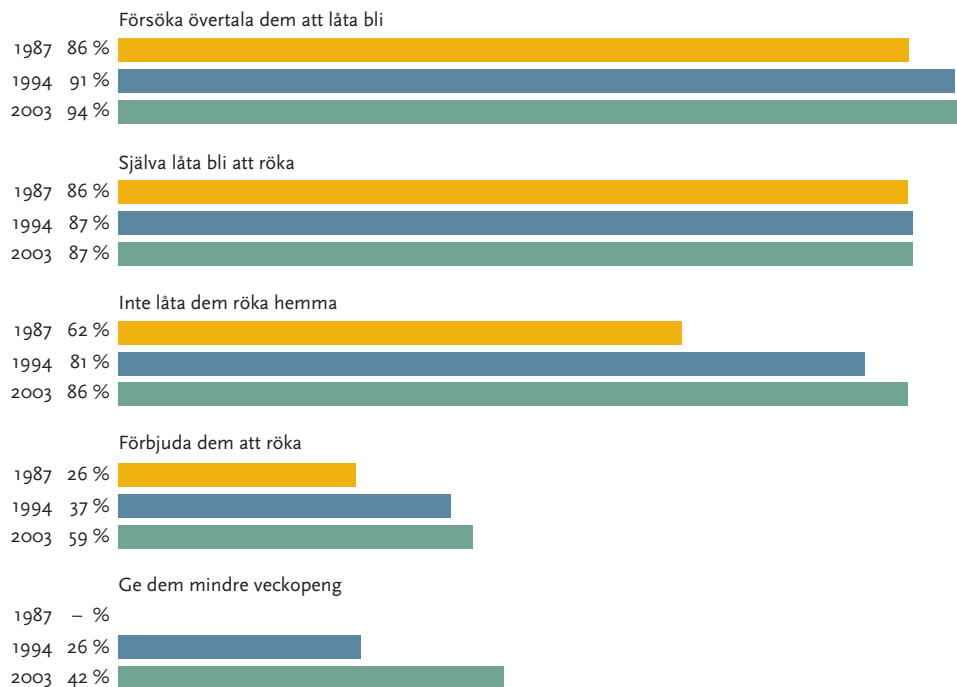
I 2003 års studie stödde ungdomarna i större utsträckning än någonsin tidigare att föräldrarna ska agera för att påverka sina barns rökning. Ett genomgående mönster var att ungdomar i alla åldersgrupper hade blivit "strängare", för varje undersökningstillfälle.

Det har tidigare konstaterats (tabell 3) att mer än hälften av rökarna sa att de påverkas mycket eller en del av vad föräldrarna tycker om deras rökning.

Nästan alla ungdomar tyckte att föräldrar ska försöka påverka sina barns rökvanor. Tre alternativ för hur föräldrar ska agera hade alla ett mycket starkt stöd bland ungdomarna, nämligen: "Genom att försöka övertala dem att låta bli", "Genom att själva låta bli att röka" och "Genom att inte låta dem röka hemma".

Alternativet "Genom att förbjuda dem att röka" hade fått ett ökat stöd jämfört med 1994. Det svagaste stödet gällde att minska veckopengen om barnen röker, men även för detta alternativ hade stödet ökat kraftigt sedan det förra undersökningstillfället 1994. Se figur 5 nedan samt tabell M i Bilagor.

Figur 5. Tycker du att föräldrar ska påverka sina barns rökvanor på följande sätt? Andel som svarat ja 1987, 1994 och 2003, i procent

Kommentar: I den senaste undersökningen fanns ett öppet alternativ på denna fråga, som besvarats av många ungdomar. Det som var gemensamt för förslagen var att de innebar ett uttryck för tydlighet i föräldrarnas engagemang för att deras barn ska vara rökfria.

Svaren bestod till exempel av förslag på bestraffningar som utgångsförbud, vilket framstod som relativt vanligt. Ett annat förslag, som man fick intryck av att det tillämpades, var olika belöningar om man avstår från att röka, till exempel att föräldrarna betalar körkortet. Ytterligare ett vanligt förslag var att föräldrarna ska prata med sina barn, berätta om egna erfarenheter, uttrycka oro och gärna ge lite dåligt samvete.

En hög andel av både rökare och icke-rökare stödde att föräldrar ska försöka övertala sina barn att inte röka, inte låta barnen röka hemma och att föräldrarna själva ska låta bli att röka. 1994 tyckte 81 procent av rökarna att föräldrar ska försöka övertala sina barn att låta bli att röka, i 2003 års studie var siffran 84 procent. Bland icke-rökarna gav 94 procent sitt stöd för detta. Vid båda undersökningstillfällena tyckte 87 procent att föräldrarna själva ska låta bli att röka.

Däremot kan man se att förslaget att föräldrarna ska förbjuda sina barn att röka och ge mindre veckopeng fick ett mycket lägre gehör hos de rökande ungdomarna, liksom i 1994 års undersökning.

Det finns vissa ålderskillnader i undersökningarna. 13-åringarna var genomgående mest positiva till de olika åtgärderna vid alla undersökningstillfällena, vilket delvis kan förklaras med att det i den åldersgruppen fanns störst andel icke-rökare. Mer än två tredjedelar av 2003 års 13-åringar (76 procent) tyckte till exempel att föräldrarna bör förbjuda sina barn att röka, medan motsvarande andel bland 15-åringarna var 58 procent och bland 17-åringarna 44 procent. På de tre vanligaste alternativen var ålderskillnaderna mycket små.

De flesta föräldrarna försöker få barnen att inte röka

En majoritet av ungdomarna menade att deras föräldrar skulle försöka få dem att sluta om de började röka eller snusa.

En procent av ungdomarna sa att föräldrarna inte skulle bry sig om ifall de rökte, 7 procent sa att föräldrarna skulle tycka illa om det men låta dem göra det, 89 procent uppgav att föräldrarna skulle försöka få dem att sluta och 3 procent hade ingen förälder eller saknade kontakt med båda eller någon av dem. En något större andel uppgav att mamman skulle ingripa jämfört med pappan.

Det var dock skillnad mellan vad rökarna svarade jämfört med icke-rökarna. De icke-rökande var i större utsträckning övertygade om att deras föräldrar skulle ingripa om de rökte.

Av rökarna uppgav 76 procent att föräldrarna försökte få dem att sluta. Det vanligaste sättet var genom att försöka övertala dem att låta bli. Av de rökande ungdomarna angav 3 procent att deras föräldrar inte brydde sig om deras rökning.

Även när det gäller snusning uppgav en majoritet att deras föräldrar skulle ingripa. Enligt ungdomarna skulle 3 procent av föräldrarna inte bry sig, 10 procent skulle tycka illa om det men inte göra något, 85 procent skulle försöka få sitt barn att sluta och 3 procent hade ingen förälder eller saknar kontakt med båda eller någon av dem.

Liksom för rökning trodde icke-snusarna i mycket högre utsträckning än snusarna att föräldrarna skulle försöka få dem att sluta. Av snusarna sa 22 procent att föräldrarna inte skulle bry sig, 39 procent att de skulle tycka illa om det men inte göra något och 36 procent att de skulle försöka få dem att sluta.

Snusarnas föräldrar var mindre aktiva, än rökarnas föräldrar, för att få sina snusande barn att sluta, 48 procent uppgav att deras föräldrar försökte få dem att sluta. Även här var det i särklass vanligaste alternativet genom att försöka övertala barnen att låta bli att snusa. Av snusarna svarade 22 procent att deras föräldrar inte brydde sig om att de snusar.

Kamraterna har betydelse

"Man får veta mycket mer hemligheter då man röker, ja men så är det. Man snackar och skvallrar och lär känna varandra råbra. Det är en råbra social grej."

(Flicka, 15 år)

Många undersökningar har visat att rökande ungdomar oftare har rökande kamrater. Ungdomarna själva tillskrev sina kompisars rökning viss betydelse för den egna rökningen (tabell 3).

Tobaksbrukare hade tobaksbrukande kamrater

Vid de både senaste enkäterna uppgav de rökande ungdomarna att de hade en mycket stor andel rökande kamrater. Närmare två tredjedelar i 2003 års studie sa att mer än hälften av deras kamrater rökte och nästan lika många att deras bästa vän rökte.

Fler flickor än pojkar uppgav att deras kamrater rökte. Bland de icke-rökande ungdomarna låg motsvarande siffra strax över 10 procent.

I den senaste studien trodde 60 procent av rökarna att deras bästa vän inte skulle bry sig om att de rökte, medan 15 procent trodde att han/hon skulle försöka få dem att sluta. För icke-rökarna var förhållandet det motsatta.

Det var en större andel av rökarna som hade en pojk- eller flickvän. Fler av dem, jämfört med icke-rökarna, sa att deras pojk- eller flickvän skulle tycka illa om deras rökning. Färre av dem sa att pojk- eller flickvännen skulle försöka få dem att sluta.

Generellt var icke-rökarna i större utsträckning övertygade om att omgivningen, inklusive kamrater och pojk- och flickvänner, skulle ingripa om de rökte.

När det gäller ungas snusning i relation till omgivningens snusning fanns det starkaste sambandet mellan egen snusning och snusning i kamratkretsen. Av snusarna svarade 75 procent att minst hälften av deras kamrater snusade och 70 procent att bästa vännen snusade.

Kommentar: Rökning uppstår i ett socialt sammanhang där man både väljer kamrater, påverkas av dem och påverkar andras beteende. Det faktum att rökare i högre utsträckning hade pojk-/flickvän kan vara intressant att fundera över hur man kan använda i det tobaksförebyggande arbetet, eftersom kärleksrelationer och parbildning ofta är starka drivkrafter under puberteten/tonårstiden.

Bland snusarna var det näst starkaste skälet att sluta snusa att eventuell pojk-/flickvän skulle vilja det.

Skolan ska vara ett rökfritt område

”Det är vissa lärare som går förbi och leker att dom inte ser, för dom orkar inte säga till. Sen är det vissa som ba ... Tja, hur är det? Typ bara sitter bredvid en när man röker och så där. Vissa bryr sej inte, skiter i det. På nåt sätt känns det konstigt att dom inte bryr sej. Då skiter dom nog i resten också, det känns typ så.”

(Kille, 15 år)

Enligt tobakslagen (1993:581) får rökning inte äga rum i skollokaler eller i andra lokaler avsedda för barn eller ungdom. Lagen skärptes 1994, vilket innebar att den också kom att innefatta vissa utomhusmiljöer, som skolgårdar eller liknande utrymmen på förskolor och fritidshem. Skolan och skolgårdarna ska alltså vara rökfria områden dygnet runt.

Det röks på landets skolgårdar

För att få en uppfattning om hur detta efterlevs fick eleverna svara på en fråga.

Totalt svarade 83 procent att det röks på skolgården. Närmare 40 procent uppgav att det var många elever som rökte på deras skolgård. Den högsta andelen fanns inom gymnasieskolan där 93 procent uppgav att det röktes, varav 63 procent sa att det var många. Se tabell N i Bilagor.

Kommentar: Frågan var något förändrad sedan det senaste undersökningstillfället, men det framstår som om bilden är likartad under de båda undersökningsåren.

När den förra undersökningen genomfördes var tobakslagen relativt ny och syftet var att ta reda på om ungdomarna då kände till förbudet mot att röka på skolgården. Då kände högstadiungdomarna bäst till förbudet, närmare 90 procent svarade att det var rökförbud på deras skolgård, mot 76 procent av gymnasieungdomarna.

Allt fler unga rökare röker på skolgården

Båda undersökningsåren har man frågat rökarna om de röker på skolgården under skoltid.

Mer än tre fjärdedelar av rökarna i 2003 år studie uppgav att de rökte på skolgården under skoltid. Andelen som rökte på skoltid har ökat under de senaste tio åren. Se tabell O i Bilagor.

Kommentar: Av dagens rökande ungdomar var det alltså nästan hälften som ofta rökte på skolgården och lägger man till dem som gjorde det ibland, var andelen unga rökare som rökte på skolgården 87 procent. Dessa dominerades av de två äldsta åldersgrupperna.

Utvecklingen på detta område har varit negativ sedan 1994. Om man ser till de dagligrökande ungdomarna rökte 46 procent av dessa ofta på skolgården 1994 mot 62 procent 2003.

Rökning utanför, men i direkt anslutning till, skolgården

Ungdomarna frågades också om det röks utanför, men i direkt anslutning till, skolgården.

Mer än 30 procent av ungdomarna sa att många elever rökte utanför, men i direkt anslutning till skolgården. Sammantaget sa alltså 38 procent av eleverna att många elever rökte på skolgården och 32 procent att många rökte precis utanför. Se tabell P i Bilagor.

Kommentar: Uppfattningen att många röker är i sig en riskfaktor för ungdomsrökning. En hög andel elever som röker och en hög andel som tror att majoriteten röker, är faktorer som bidrar till en negativ spiral med fler rökande elever som resultat (Surgeon General, 1994).

Alla känner inte till skolans regler om tobak

Ungdomarna fick frågan om de kände till vilka regler om tobak som finns på skolan.

Mer än en fjärdedel av ungdomarna var fel- eller oinformerade om vilka regler om tobak som gällde på skolan.

I hela gruppen angav 73 procent att det fanns regler om tobak på skolan och av dem uppgav 26 procent att det fanns regler om rökning och 47 procent att det fanns regler om både rökning och snusning. Sju procent sa att det inte finns några regler och 20 procent visste inte.

Det var något fler rökare som svarade att det inte fanns några regler, och fler icke-rökare som inte visste.

Fler gymnasieelever uppgav att det fanns regler om rökning, medan fler grundskoleelever svarade att det fanns regler om både rökning och snusning.

Kommentar: Totalt sett sågs ingen skillnad mellan grund- och gymnasieskola. I grundskolan kunde man dock notera att det var ett mycket lågt antal rökare som uppgav att det inte fanns regler eller att de inte visste vad som gällde rörande tobak. Dessa dominerades av icke-rökarna.

Vuxna brister i uppföljningen av ungas rökning

När skolan ska arbeta för att minska ungdomars rökning behövs ett brett arbete där man involverar både elever, föräldrar och andra aktörer i det omgivande samhället. I skolans inre arbete är skolpersonalens förhållningssätt och agerande i frågan en viktig del. Därför var det intressant att undersöka hur skolpersonalen agerar om de ser elever som röker på skolgården.

Totalt 29 procent avgav att alla eller de flesta av skolans personal ingrep om de såg en elev som rökte på skolgården, 25 procent uppgav att enstaka vuxna ingrep och 22 procent att ingen ingrep. Den lägsta andelen vuxna i skolan som ingrep mot rökande elever fanns inom gymnasieskolan – där eleverna uppgav att 40 procent inte agerade. Se tabell Q i Bilagor.

Kommentar: Även här var frågan något förändrad i 2003 års undersökning och man kan därför inte göra en helt säker jämförelse. Men bilden framstår som relativt likartad under de båda undersökningsåren.

Många vuxna röker på skolans område

Tobakslagen innebär att skolpersonal eller andra vuxna inte ska röka inom skolans område. För att ta reda på om lagen efterlevs fick ungdomarna en fråga om hur det förhåller sig.

53 procent av ungdomarna i hela undersökningsgruppen sa att vuxna rökte på deras skola, varav 9 procent svarade att många gjorde det. Under grundskolans sjunde år angav 40 procent att vuxna rökte på skolans område, under nionde året 56 procent och i gymnasiets andra år 62 procent. Se tabell R i Bilagor.

Reklam och indirekt marknadsföring

Sedan tobakslagen infördes 1993 har den skärpts vid flera tillfällen. Redan när den förra undersökningen genomfördes fanns ett förbud mot all tobaksreklam i tidningar och utomhus, utom där man sålde tobak.

Under åren har marknadsföringen av tobak därför ändrat karaktär och hittat indirekta vägar att nå ungdomar. Produktplacering, till exempel inom film, har blivit en viktig marknadsföringskanal. Sedan några år finns också en rad lågprismärken, varav vissa tycks rikta sin marknadsprofil särskilt till ungdomar.

Marlboro röks av flest unga

För att få ett mått på hur bolagens marknadsföring hade lyckats ställdes 1994 en fråga om vilka cigarettmärken ungdomarna ansåg vara mest populära. Dessutom fick rökarna tala om vilket cigarettmärke de rökte. Detta följdes upp i 2003 års studie.

Båda åren var det framför allt tre märken som ungdomarna nämnde: Marlboro, Prince och Blend. Resultaten vid de båda undersökningstillfällena överensstämmer väl, bortsett från att lågprismärken introducerats och tagit en del av marknaden i den senaste undersökningen. Se tabell S i Bilagor.

Kommentar: Liksom vid förra undersökningstillfället uppgav ungdomar att Marlboro var det märke som röks mest av unga. Ingen skillnad mellan pojkar och flickor sågs när det gällde märkena. Båda åren uppvisade liknande mönster i de olika åldersgrupperna, med en ökande andel av ungdomar som sa att Marlboro var det mest rökta märket, ju äldre ungdomarna var. En förklaring till detta kan vara att de äldre oftare befinner sig på platser där marknadsföringen av Marlboro är mest intensiv.

Lågprismärken oroar

För att se om de märken som de rökande ungdomarna faktiskt röker överensstämmer med den allmänna uppfattningen, frågades de rökande ungdomarna om detta.

Det var samma märken som röktes av unga som ungdomar i allmänhet uppfattat som populära. Marlboro och Blend röktes dock i lägre utsträckning än vad ungdomar i allmänhet trodde. Blend röktes i den senaste studien av enstaka individer.

Mönstren överensstämmer väl mellan de båda undersökningstillfällena. Den stora skillnaden är att lågprismärken har introducerats vid det senaste undersökningstillfället och tagit andelar av andra märken. Se tabell T i Bilagor.

Kommentar: Ungdomars priskänslighet för cigaretter har, som tidigare nämnts, kommenterats av Världsbanken och med tanke på detta är det oroande att lågprismärken introducerats och vunnit mark bland unga rökare.

General är vanligaste märket

Av snusarna använde 66 procent portionssnus med stora prillor (24 gram/dosa). Drygt 30 procent använde lössnus och några enstaka individer portionssnus med miniprillor.

Hälften av snusarna uppgav att de snusade General, följt av närmare 20 procent för Göteborgs Rapé, 15 procent för Ettan och drygt 10 procent för Grovsnus.

Intryck av indirekt marknadsföring svagare, men kan anas

Tobaksbolagen har under de senaste decennierna marknadsfört sina cigaretter indirekt bland annat genom att sälja andra produkter med cigarettens varunamn och logotyp. Ett sätt att försöka få reda på hur den indirekta marknadsföringen fungerar var därför att ta reda på om ungdomarna förknippade vissa ord med speciella cigarettmärken.

När man 1994 frågade om detta för första gången, valdes dels produkter som såldes under samma namn som ett cigarettmärke, dels egenskaper och företeelser som reklamen försökt koppla ihop med ett visst märke. I dag har den direkta reklamen försvunnit sedan många år, till exempel ur våra dagstidningar.

1994 var det saker som såldes under samma varunamn och med samma logotyp som cigaretterna som de flesta kunde associera med ett cigarettmärke – till exempel solglasögon med Blend, kläder med Marlboro och skor med Camel. Det enda ”begrepp” som ungdomarna associerade med cigaretter var äventyr som då hörde ihop med både Marlboro och Camel.

Det fanns dock vissa ord och märken som stack ut mot i övrigt jämnt fördelade låga procenttal. Camel som ungdomar vid förra tillfället förknippade med äventyr och skor verkar 2003 inte längre ha denna ”laddning”. Marlboro förknippas inte heller lika starkt med kläder, medan en viss koppling till äventyr finns kvar.

Blend förknippades vid förra tillfället med solglasögon och hade fortfarande kvar en del av den kopplingen. Blend var det enda märke som i den senaste undersökningen hade en starkare koppling på någon punkt än i den förra. Blend förknippas i dag mer med kläder av ungdomarna.

Kommentar: Sedan senaste studien hade det introducerats ett märke för kläder och skor som heter Blend of America och säljs i sportbutiker i Sverige. Detta kan kanske förklara varför ungdomarnas koppling till varumärket Blend hade ökat. Om det finns ett samband mellan detta kläd- och skomärke och tobaksindustrin är dock okänt.

Redan 1994 var svarsfrekvensen på frågan låg, mellan 15 och 30 procent på de olika orden. Trots detta upprepades den för att undersöka om några mönster fortfarande kunde ses. Svarsfrekvensen vid den senaste undersökningen var än lägre än vid förra tillfället och låg denna gång på 6–20 procent på de olika orden.

Tobaksindustrin har låg status bland ungdomar

För att få en uppfattning om tobaksindustrins status bland unga i Sverige ställdes frågan om i vilka branscher de kan tänka sig att arbeta så småningom.

Att arbeta på ett tobaksföretag var det i särklass minst populära alternativet bland ungdomarna. 92 procent svarade att de inte ville arbeta inom tobaksföretag. En större andel flickor än pojkar var negativa till ett arbete på tobaksföretag. 44 procent av flickorna och 32 procent av pojkarna sa att de absolut inte kan tänka sig ett sådant arbete. Se tabell U i Bilagor.

Kommentar: Intresset för arbete inom vissa branscher skiljer sig åt mellan pojkar och flickor. Media, hotell/restaurang och teater intresserade fler flickor, medan fler pojkar sa att de absolut kunde tänka sig att arbeta inom data- och bilbranschen.

Man kan inte se några ålderskillnader förutom på två punkter: 17-åringarna var något mer positiva till arbete inom reklambranschen och 13-åringarna var mer negativa till arbete inom tobaksbranschen.

Sammanfattande slutsatser och diskussion

Tobaksbruket minskar, men de ungdomar som utvecklar ett tobaksberoende gör det oftast innan de lämnar grundskolan – en stor del av ungdomarna provar alltså tobak i mycket unga år.

Trots en till stora delar positiv utveckling av ungdomars vanor, kunskaper och attityder till tobaksbruk finns det också många resultat som bör leda till eftertanke kring hur man kan fortsätta det förebyggande arbetet mot tobak.

Tobaksbruket är ett allvarligt hot mot folkhälsan. Riksdagen har antagit nationella mål för folkhälsan, där arbetet mot tobak ingår. Det övergripande målet är en god hälsa på lika villkor för hela befolkningen. Målet för samhällets insatser inom tobaksområdet ska vara att minska tobaksbruket. Ett av etappmålen är att man till 2014 ska halvera antalet ungdomar under 18 år som börjar röka eller snusa.

För att uppnå detta är det också framöver nödvändigt med många olika åtgärder på samhälls-, grupp- och individnivå – såväl primär- som sekundärpreventivt. Åtgärderna måste också samverka och ingå i en sammanhållen strategi för att bli mer effektiva och förstärka varandra.

Det behövs alltså fortsatt metodutveckling och forskning kring ungdomar och tobak för att successivt utveckla det förebyggande arbetet. I detta arbete bör man särskilt ta hänsyn till skillnader mellan pojkars och flickors villkor under såväl barndom som tonårstid. Denna studie visar att relationer, socialiseringsprocess, genusskillnader och familjens/föräldrarnas betydelse för ungas tobaksvanor, är faktorer som behöver undersökas vidare.

Föräldrarna kan – och ska – påverka sina barn

Ungdomarna i 2003 års studie uttrycker i större utsträckning än någonsin tidigare att de vill att föräldrarna ska agera för att påverka sina barns rökning.

Nästan alla ungdomar – både rökande och icke-rökande – tycker att föräldrar ska försöka påverka sina barns rökvanor.

Rökande eller snusande föräldrar har oftare barn som röker respektive snusar.

Föräldrarnas ansvar för ungdomarnas tobaksbruk är stort. Ungdomarna själva uppger att föräldrar ska ingripa och agera förhållandevis kraftfullt mot framför allt rökning! Studien visar att rökfria förebilder är viktigt, men ungdomarna vill att även rökande föräldrar ska agera mot barnens rökning.

Att samhället i stort har låg social acceptans för rökning är ett stöd för föräldrarna, kanske särskilt för de föräldrar som röker.

Skolan har en viktig roll

Rökförbudet på landets skolgårdar efterlevs inte. Mer än tre fjärdedelar av dem som röker under skoltid röker på skolgården. En positiv utvecklingen kan inte ses sedan 1994 och det framstår som om tillsynen av lagen snarast fungerar sämre i dag.

Mer än var fjärde elev är fel- eller oinformerad om skolans tobaksregler.

En dryg femtedel totalt – och hela 40 procent i gymnasiet – säger att vuxna på skolan inte ingriper om elever röker på skolgården.

Mer än hälften av alla ungdomar säger att vuxna röker på deras skolområde.

Skolan är en viktig aktör i det tobaksförebyggande arbetet och kan bidra med mycket, bland annat genom sitt förhållningssätt. Skolorna bör upprätta en handlingsplan för sitt tobaksförebyggande arbete, där det bland annat visas hur man ska agera om någon, barn eller vuxen, röker på skolgården.

Vid den förra undersökningen drogs slutsatsen att tobakslagen ännu inte fått genomslag på grund av den korta tid som gått mellan att lagen införts och undersökningstillfället. Nu har mer än tio år gått och någon utveckling i positiv riktning kan inte ses. Mycket återstår alltså att göra innan skolgårdarna är rökfria och lagens intentioner är uppfyllda.

Fortsatt tobaksförebyggande arbete

Färre ungdomar röker i dag och nedgången gäller både för pojkar och flickor.

Andelen unga som röker mycket har minskat betydligt – sedan 1987 närmast halverats.

Bland de rökande ungdomarna säger nästan hälften att de vill sluta.

Ungdomarnas attityder till tobaken är än mer negativa än tidigare.

I Sverige har det under de senaste tio åren funnits ett brett arbete för att minska tobaksbruket i samhället, bland både barn och vuxna. Färre rökande vuxna leder till färre rökande ungdomar. Resultaten i denna studie visar att man varit framgångsrika.

Med stöd av ytterligare forskning kan arbetet anpassas till specifika målgrupper, och hänsyn tas till kön, socioekonomiska faktorer, ålder, tobaksbruk med mera.

Ökade insatser mot snuset – och mer forskning

Snusningen minskar inte, på samma sätt som rökningen. Det är framför allt pojkarna som snusar. En viss indikation finns på ett ökat snusande bland flickor.

Det är inte lika vanligt att snusare vill sluta med tobaksbruket, som bland rökare.

Snusarnas föräldrar tycks i högre grad acceptera sina barns tobaksbruk än vad rökarnas gör.

I dag saknas full kunskap om snusets hälsokonsekvenser, vilket kanske kan förklara attityden. Via media sprids ofta bilden av snuset som ofarligt, trots att området ännu inte är tillräckligt utforskat. Snuset skapar ett nikotinberoende som i sig är ett problem. Det finns forskning som indikerar att nikotinberoende kan öka risken för andra beroenden, exempelvis alkohol och vissa typer av narkotika.

Till dess att det finns mer kunskap om hur snus påverkar en ung människa – nu och i framtiden – måste vuxna runt barn och ungdomar inta en restriktiv hållning och göra vad man kan för att motverka snusning.

På samhälls nivå skulle ett höjt pris på snus kunna leda till minskad snusning bland unga med tanke på ungdomarnas priskänslighet.

Stöd till utsatta ungdomar

I studien finns indikationer på ett samband mellan lägre socioekonomisk tillhörighet för familjen och högre andel tobaksbrukare bland barnen.

De rökande och snusande ungdomarna har i högre utsträckning en mer negativ bild av sig själv och av sin framtid på arbetsmarknaden.

En större andel av rökarna upplever oftare en mängd olika fysiska och psykiska symptom, jämfört med icke-rökarna. Detta gäller i synnerhet de rökande flickorna.

För att ge bästa möjliga stöd till dessa ungdomar är det viktigt med ett bra förebyggande arbete inom den gemensamma sektorn, som innefattar till exempel skola, föreningsliv och fritidsgårdsverksamhet. Ett sådant arbete är bra för alla ungdomar, men särskilt viktigt för ungdomar i behov av stöd.

Flera studier har dessutom visat att bland de rökande ungdomarna finns en större andel med flera riskbeteenden än bland icke-rökare.

Rökfria miljöer

Utifrån ungdomarnas beskrivning av sin fritid framstår det som mycket viktigt att erbjuda rökfria miljöer så långt som möjligt. Rökfri serveringsmiljö blir en stödjande miljö för ungdomar när det gäller rökdebut, beroendutveckling, mängden rökta cigaretter och ett eventuellt rökstopp.

Föräldrar som inte tillåter att barnen röker i sitt hem gör också hemmet till en sådan stödjande miljö för egna och andras barn.

Ökad kunskap om tobak

Svenska ungdomar har relativt goda kunskaper om tobak. Många känner till de vanligaste och mest omtalade skadeverkningarna.

Däremot är kunskapen sämre om sambandet mellan allergi och passiv rökning, liksom om sambandet mellan rökning och förkylning.

Kunskapen är låg om hur många rökare som dör av sin rökning och om styrkan i nikotinberoendet.

Ungdomarna behöver mer kunskap – och vill själva ha mer information från skolan.

Här behövs också mer information kring de hälsoeffekter som kan komma efter en relativt kort tid som rökare, vilket troligen är lättare att ta till sig för unga människor.

Lagstiftning och samhällets attityd

Efter att tobakslagen infördes 1993, och därefter skärptes 1994, har den allmänna attityden i samhället blivit mer negativ mot rökning. En av de allra viktigaste bestämningsfaktorerna för rökning är vilken social acceptans tobak har – och acceptansen påverkas av de lagar och regler som råder.

Lagstiftningen, den efterföljande attitydförändringen och den allmänna debatten har med all säkerhet påverkat ungdomarna så att de i dag, generellt sett, är avsevärt mer positiva till åtgärder som förhindrar eller försvårar tobaksbruk i samhället.

Återigen ser man behovet av genomtänkta och samordnade insatser på alla nivåer, det vill säga för individen, gruppen och samhället i stort. Hittills har en sådan strategi visat sig vara den mest framgångsrika metoden för att minska tobaksbruket – hos såväl barn, ungdomar som vuxna.

Ett fortsatt arbete med dessa utgångspunkter är nödvändigt om antalet ungdomar som röker ska halveras till år 2014.

Metod

"Hej! Undersökningen är mycket bra tycker jag! Hoppas den leder till att man ser till att stoppa all rökning bland ungdomar. Personligen tycker jag att rökning på allmän plats bör förbjudas. Jag hör mig också för om hur jag kan anmäla att en lärare på min skola röker med elever på skolgården. Det är helt sjukt."

(Tjej)

Undersökningen har gjorts i form av postenkät vid alla tre undersökningstillfällena, 1987, 1994 och 2003 (bilaga 1). Den har gjorts på samma sätt, vid samma tidpunkt på året och med ett likadant urvalsförfarande av undersökningsgruppen.

Däremot har vissa frågor i 1994 års enkät utgått då de, på grund av exempelvis ändrad lagstiftning, inte längre är relevanta. Några nya frågeområden tillkom i 2003 års enkät, bland annat frågor om socioekonomiska förhållanden samt snus och rökning i serveringsmiljö.

Postenkät jämfört med skolenkät

Vid den första undersökningen fanns mycket begränsad svensk erfarenhet av att använda postenkät till dessa åldersgrupper. Det visade sig dock fungera väl. Förutom att det är ett enkelt sätt att nå alla, alltså även 17-åringar som inte går i skolan, finns det även andra fördelar.

Fördelar

Urvalet av deltagare sker på individnivå i stället för på klassnivå. Fördelen är att man slipper använda lärare som datainsamlare i klassrummet. Bortfallet består inte av skolkare eller av andra tillfälligt frånvarande elever och man slipper problemet med bortfall av hela klasser på grund av skolresor eller negativ inställning från skolans sida. Å andra sidan antas alla i skolan utsättas för samma lärarpåverkan och eventuellt tvång, när det gäller att delta i och besvara enkätundersökningar.

Ungdomarna påverkas inte heller av klasskamraternas närvaro och misstänkta insyn i deras enkätsvar. Individerna i en klass kan påverka varandras beteende, vilket i förlängningen kan påverka resultaten vid urval på klassnivå.

Genom att använda individurval kan man uppnå en högre statistisk skärpa och undvika kluster-effekter som kan ses i material som insamlats genom skolenkäter.

Man kan även tänka sig att det känns mer spännande och mer motiverande att bli "utvald" som person.

Nackdelar

Man kan naturligtvis också hitta nackdelar med att använda postenkät framför skolenkät.

Det finns till exempel ingen möjlighet att kontrollera den situation som ungdomarna befinner sig i när de besvarar enkäten. De kan vara oroliga för att föräldrarna eller andra i familjen ska se hur de svarat och därför inte vilja svara att de röker och/eller snusar. Det skulle i så fall leda till en lägre andel rökare/snusare i postenkät än i skolenkät.

Det finns socialgruppskillnader i föräldrarnas egna rökvanor, som kan påverka deras vilja att påminna sina barn om att skicka in enkäten. Detta skulle i så fall leda till att vi får en för låg andel tobaksbrukare på grund av ett selektivt bortfall. (Antagandet bakom detta är att ungdomar från lägre socialgrupper liksom sina föräldrar röker/snusar mer.)

Val av målgrupp/åldersgrupp

Redan före 1987 fanns undersökningar som visade att av dem som provar tobak gör majoriteten det under den första hälften av tonårstiden. För att kunna följa tobaksbrukets utveckling valdes därför 13-, 15- och 17-åringar som målgrupp i undersökningen. Samma åldersgrupper valdes ut till de två senaste undersökningarna 1994 och 2003.

De två yngre åldersgrupperna gick sjunde eller nionde året i grundskolan och majoriteten av 17-åringarna gick gymnasieskolans andra år.

Genom att ta med 17-åringarna kan man till exempel undersöka om det är vanligt med tobaksdebut så högt upp i tonåren samt vilka motiv de har för att sluta röka/snusa – något som har stor betydelse för de metoder man väljer i det tobaksförebyggande arbetet.

Urval

Alla tre undersökningarna omfattar ett urval av 4 500 ungdomar.

Med hjälp av Statistiska centralbyrån gjordes ett riksrepresentativt, statistiskt slumpmässigt urval av 4 500 individer, som bestod av 1 500 med respektive födelseår för 13-, 15- och 17-åringar.

Det totala antalet/andelen svarande framgår av tabell 7 nedan. Andelen pojkar som besvarade enkäten var 47 procent och andelen flickor 53 procent.

Tabell 7. Antal och andel deltagare 1987, 1994 och 2003 fördelade på ålder och kön

		n	%	pojkar	%	flickor	%
13 år	1987	931	62	480	64	451	60
	1994	1 284	86	617	82	667	89
	2003	1 026	68	488	65	538	72
15 år	1987	844	56	440	59	404	54
	1994	1 267	84	606	81	661	88
	2003	968	65	456	61	512	68
17 år	1987	1 258	84	654	87	604	81
	1994	1 186	79	575	77	611	81
	2003	980	65	454	61	526	70
Totalt	1987	3 033	67	1 574	70	1 459	65
	1994	3 737	83	1 798	80	1 939	86
	2003	2 974	66	1 398	62	1 576	70

Bortfall – partiellt och objekt

Bortfallet består dels av partiellt bortfall, det vill säga att vissa frågor i enkäten inte var besvarade, dels av objektbortfall som innebär att enkäten inte alls var besvarad.

Generellt är det partiella bortfallet lågt. I denna studie varierar det partiella bortfallet från 0,7 procent, på frågan ”Röker du”, till 94 procent för alternativet ”Intellektuell” på frågan om koppling mellan cigarettmärken och olika varor och begrepp.

Den sistnämnda frågans låga svarsfrekvens är extrem och säger i sig något om ungdomars benägenhet att koppla cigarettmärken till olika varor och begrepp. Även i studien 1994 var svarsfrekvensen mycket låg på denna fråga.

Objektsbortfallet i denna undersökning består av 31 procent som inte hört av sig och 2 procent som antingen varit förhindrade att medverka till exempel på grund av sjukdom, postreturer, personer som avböjt att medverka eller enkäter som insänts blanka.

Vid den första utsändningen av 2003 års enkät var svarsfrekvensen 46 procent, efter den första påminnelsen ytterligare 15 och efter den andra påminnelsen 6 procent, vilket ger en total svarsfrekvens av 67.

Tillförlitlighet

För att få en uppfattning om storleken på objektsbortfallet i undersökningen kan man jämföra svarsfrekvensen med andra postenkäter som besvarats av unga.

Ett sådant exempel är *Liv och hälsa i Norrland 2003* (Nygren, 2003) som genomförts i de fyra nordligaste landstingen i Sverige. Enkäten sändes till personer mellan 16 och 84 år och den lägsta svarsfrekvensen fann man i den yngsta gruppen, varierande mellan 55 och 62 procent i de fyra länen.

Däremot var objektsbortfallet i denna studie större än vad man i regel får vid jämförbara klassrumsundersökningar. Vid CAN:s undersökning 2003 var bortfallet 14 procent. CAN uppger att bortfallet huvudsakligen bestod av elever som av någon anledning var frånvarande från skolan den dag enkäten besvaras. Enligt CAN är det utomordentligt sällsynt att en närvarande elev vägrar att svara på enkäten.

Det kan eventuellt tänkas att bortfall på grund av språksvårigheter och dyslexi blir större i en postenkät jämfört med om ungdomarna skulle besvara enkäten i skolan.

För att få en uppfattning om bortfallets betydelse på resultaten i årets studie har SCB gjort en kalibrering. I korthet innebär det att man genom att använda olika register tar fram vikter för att kunna räkna upp hela resultatet till populationsnivå. Denna uppräkningsmedför att resultatet kan redovisas för hela populationen och inte bara för personerna i urvalet. Vikterna kompenserar alltså objektsbortfallet.

I analysarbetet har det visat sig att resultaten överensstämmer väl mellan rådata och viktad data. Därför kan man dra slutsatsen att bortfallet i 2003 års studie inte påverkat resultaten.

Felmarginalens storlek för olika urvalsstorlekar och olika procentfördelningar

Resultaten i tabell 8 på nästa sida visar hur felmarginalen vid obundna slumpmässiga urval (med 95 procents säkerhetsnivå) varierar med olika urvalsstorlekar och olika procentfördelningar hos det som studeras.

Siffermaterialet i tabellen kan användas för nivåskattningar, det vill säga när man uttalar sig om osäkerheten i enskilda procentandelar. För att avgöra om eventuella skillnader kan ha skapats av slumpen måste statistiska beräkningar göras, även om principerna i grunden är desamma.

Om man till exempel i en undersökning med en population bestående av 1 000 personer finner att 10 procent röker kan man räkna med att felmarginalen ligger inom 1,9 procent, åt båda hållen. Förekomsten av en felmarginal innebär att det är ett felslut att tro att siffrorna från ett stickprov är exakt desamma som skulle fåtts om samtliga i en population besvarat frågan. Det som kallas felmarginal är egentligen en osäkerhetsmarginal. Smärre avvikelser ligger i alla procenttal i tabellerna och de är något större närmare mitten av procentskalan – exempelvis har ett ja-svar på 50 procent en något större osäkerhet än ett ja-svar på 10 eller 90 procent.

Tabell 8. Felmarginalens storlek för olika urvalsstorlekar och olika procentfördelningar

% fördelning	Urvalsstorlek			
	100	500	1 000	3 000
95-5	4,3	1,9	1,4	0,8
90-10	5,9	2,6	1,9	1,1
80-20	7,8	3,5	2,5	1,4
70-30	9,0	4,0	2,8	1,6
60-40	9,6	4,3	3,0	1,8
50-50	9,8	4,4	3,1	1,8

Informationsbrevens formuleringar har förändrats

Under de närmare tio år som gått mellan de två senaste undersökningarna har kraven på vilken information som ska lämnas till deltagare i denna typ av studie förändrats.

I informationsbrevet från 1994 fanns till exempel uppmanande formuleringar som "Det är mycket viktigt att alla ni som blivit utvalda fyller i formuläret och skickar tillbaka det till oss". I dag betonas vikten av frivillighet och i den senaste studien var formuleringen "Det är frivilligt att delta i studien, men vi hoppas naturligtvis att du vill vara med".

Denna formulering, tillsammans med information om hur man ska bete sig för att slippa påminnelser om man inte vill svara, bör öka individernas känsla av att de hade rätt att själva bestämma om de ville delta i studien eller inte.

Eventuellt kan denna förändrade tradition å ena sidan leda till en sänkt svarsfrekvens bland ungdomarna, men å andra sidan kanske höja kvaliteten på de svar som faktiskt lämnas.

Undersökningen är godkänd av forskningsetikkommittén vid Umeå universitet.

Undersökningens genomförande

"Hej! Jag ber om ursäkt för att jag rev sönder frågeformuläret angående tonåringar och tobak. Jag blev irriterad på frågorna och slängde det. Mamma blev då tokig och sa att jag skulle skicka ett e-mail och be om ursäkt. Jag ber om ursäkt. Ni behöver inte skicka ett nytt men om ni gör det kommer jag svara."

(Kille)

Eftersom ungdomarna inte var myndiga skickades först ett brev till föräldrarna, med information om den kommande undersökningen (bilaga 2). I brevet bads om föräldrarnas tillstånd att få skicka ett frågeformulär till deras barn och om deras hjälp med att påminna barnen om att skicka tillbaka formuläret, under förutsättning att barnet ville vara med i studien. Det betonades att det var viktigt att deras barn fick svara anonymt.

En vecka därefter skickades frågeformuläret ut till ungdomarna själva med ett följebrev (bilaga 3). I brevet bads ungdomarna att svara inom en vecka och upplystes om att svaren skulle lämnas självständigt. Ungdomarna informerades om att deltagandet var frivilligt och att de, om de inte ville vara med i undersökningen, skulle slippa påminnelser om de sände in ett tomt frågeformulär.

Efter cirka två veckor skickades en påminnelse (bilaga 4) med ett nytt frågeformulär. Efter ytterligare ett par veckor skickades en andra och sista påminnelse (bilaga 5) tillsammans med ännu ett nytt formulär.

Hänvisningar

För dig som vill arbeta tobaksförebyggande bland unga följer här några hänvisningar till tryckt material och Internetadresser.

Tobaksfria ungdomar – hur når vi dit?

Kunskapssammanställning

Statens folkhälsoinstitut 2002, reviderad 2004

Kan laddas ner från www.fhi.se eller beställas från e-postadressen fhi@strd.se

Tillsammans mot tobak – en handledning för en tobaksfri skola

Ett material för arbete i skolan

A Non Smoking Generation 2004, tel. 08-10 93 00

Ditt nej gör stor skillnad – till dej som är förälder

Föräldrahandledning

A Non Smoking Generation 2004, tel. 08-10 93 00

Youth Smoking Cessation – What can we do?

Kunskapssammanställning, på engelska

Statens folkhälsoinstitut 2005

Kan laddas ner från www.fhi.se

Fimpa Nu – bli rökfri och snusfri

En folder att ge till ungdomar som funderar på att sluta röka eller snusa

Cancerfonden, tel. 08- 677 10 00

Handledning till Fimpa Nu! - bli rök och snusfri (arbetsnamn)

Det motiverande samtalet och tobaksavvänjning för ungdomar

Statens folkhälsoinstitut 2005 i samarbete med Örebro läns landsting och Uppsala läns landsting

Kan laddas ner från www.fhi.se

Kommunguide – Att utveckla det tobaksförebyggande arbetet

Statens folkhälsoinstitut 2005

Kan laddas ner från www.fhi.se eller beställas från e-postadressen fhi@strd.se

Informationsmaterial om tobak 2005

Statens folkhälsoinstitut 2005

Kan laddas ner från www.fhi.se eller beställas från e-postadressen fhi@strd.se

Tobaksprevention i skolan, rapport nr 4

Analys av resultaten i BROMS-studien angående skolans betydelse för tobaksutvecklingen bland ungdomar

Centrum för Tobaksprevention, Stockholms läns landsting 2002

Kan laddas ner från www.folkhalsoguiden.se

Varför inte snus?

Faktafolder om snus

Centrum för folkhälsa: Tobaksprevention, Stockholms läns landsting, tel. 08-737 35 90

Cut it out

Multimedieprogram för unga

Cancerfonden med flera

Kan laddas ner från www.tobaksfakta.org

Ragnarök

Interaktiv sida för unga, www.ragnarok-sweden.nu

www.fhi.se

www.tobaksfakta.org

www.nonsmoking.se

www.tobaccoorhealthsweden.org/

www.vll.se/tobaksfri

Referenser

1. Boström G, red. Hälsorelaterade levnadsvanor. Vad vet vi och vad behöver vi veta? Rapport 2003:17. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut; 2003.
2. Chaloupka FJ. Men, women and addiction: The case of cigarette smoking. Working paper no 3267. Cambridge (MA): National Bureau of Economic Research; 1990.
3. Currie C, red. Young people's health in context. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study. International report from the 2001/2002 survey. Health policy for children and adolescents No 4. World Health Organization, 2004.
4. Danielson M. Svenska skolbarns hälsovanor 2001/02. Grundrapport 2003:50. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut; 2003.
5. Di Franza JR, Savagean JA, Rigotti NA, Fletcher K, Ockene JK, McNeil AD, et al. Development of symptoms of tobacco dependence in youths. 30 month follow up data from the DANDY study. *Tobacco Control* 2002;11:228–35.
6. Fagerström K, Boyle P, Kunze M, Zatonski W. The antismoking climate in EU countries and Poland. *Lung Cancer* Apr 2001;32(1):1–5.
7. Feldman DE, Shrier I, Rossignol M, Abenheim L. Risk factors for the development of low back pain in adolescents. *Am J Epidemiol* Jul 2001;154(1).
8. Galanti MR. Tobaksvanor i de tidiga tonåren, resultat från BROMS-studien. Rapport nr 3. Stockholm: Centrum för Tobaksprevention; 2002.
9. Hedin A, Källestål C. Hur får man ungdomar att inte börja röka? Kunskapsöversikt över redan gjorda kunskapsöversikter. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut; 2002.
10. Hvitfeldt T, Andersson B, Hibell B. Skolelevers drogvanor 2003. CAN rapport nr 77. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning (CAN); 2004.
11. Lambert M, Hublet A, Verduyck P, Maes L, Van den Broucke S, Nilsson M, et al. Gender differences in smoking in young people. Report. Brussels: Flemish Institute for Health Promotion; 2002.
12. Marklund U. Det onda jag inte vill det gör jag. En kartläggning av 13–17-åringars tobaksvanor, kunskaper och attityder. SoS-rapport 1989:6. Stockholm: Socialstyrelsen; 1989.
13. Marklund U, Törnell B. Svenska tonåringars tobaksvanor, kunskaper och attityder 1987 och 1994. Rapport 1996:97. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut; 1996.
14. Mayhew KP, Flay BR, Mott JA. Stages in the development of adolescent smoking. *Drug and alcohol dependence* 2000;59:61–81.
15. Nygren K, red. Liv och hälsa i Norrland 2003. Rapport 2003:1. Landstingen i norra regionen; 2003.
16. Rosendahl KI, Galanti MR, Gilljam H, Ahlbom A. Smoking mothers and snuffing fathers. Behavioural influences on youth tobacco use in a Swedish cohort. *Tobacco Control* Mar 2003;12:74–8.
17. Socialstyrelsen. Tobakslagen i praktiken (1993:581) – åldersgränsen, rökfria miljöer. SoS-rapport 1998:16. Stockholm: Socialstyrelsen; 1998.
18. Surgeon General. Preventing tobacco use among young people. A report of the Surgeon General U.S. Atlanta (GA): Department of Health and Human Service, Center for Disease Control and Prevention, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, Office of Smoking and Health; 1994.
19. The World Bank. Curbing the epidemic. Governments and the economics of tobacco control. Series. Washington (DC): Development in practice; 1999.

STATENS
FOLKHÄLSOINSTITUT

Statens folkhälsoinstitut
Distributionstjänst
120 88 Stockholm

Fax 08-449 88 11
E-post fhi@strd.se
Internet www.fhi.se

Rapport 2005:32
ISSN 1651-8624
ISBN 91-7257-369-4